

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 43
(19476)

2021 чылдың
июнь 16
среда

Хүннүң үнери — 03:44
Ажары — 21:15
Хүн дурту — 17:31

Садар өртээ хостуг 12+

Владислав ХОВАЛЫГ:

"БҮГҮ КҮЖҮВҮСТҮ САЛЫПТААЛЫ"

ТР-нің Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг эрткен неделяда Барыын-Хемчик кожуунче ажыл-агыйжы сургакчылаашкынны кылган. Ак-Довурак хоорайның культура одаанга кожууннун чону-биле ужуражылгадан чаа хүннү эгелээн. Аңаа аңгы-аңгы яамыларның, ведомстволарның төлээлери кыска илеткелдерни кылган соонда, чоннун сагыш-сеткилин дүвүредип турар айтырыгларын чугаалашкан.

Ужуражылгада Кызыл-Мажалыктың 1 дугаар школазын 2018 чылда аварийлиг деп тускай комиссия кежигүннери санаанын, ол школада уруглар ам-даа өөренип турарын, 275 олуттук чаа школа херегин дыңнаткан. Ол ышкаш Аянгаты баар орукта көвүрүг 2019 чылда үрелгенин, Эрги-Барлыкта уруглар сады

база эргижирээн, чаа оран-сава негеттинип турарын ужуражылга үезинде чон чугаалаан. ТР-нің Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар В.Ховалыг Аксы-Барлыкта, Бижикиг-Хаяда тудугларның доостур хуусаазын бээрледир аргаларын өөренип көөрүн ол айтырыгларны харыылап турар удуртукчуларга дааскан.

«Ак-Довурак аныяк хоорай болганда, сайзыралды чугула херегеп турар дээрзи билдингир. Шунту дең эргелиг бис. Кызыл хоорай сайзырап турар болза, Ак-Довурак база оон чыда калбайн, сайзыраар ужуруг. Чоокку чылдарда тудар ужуруг тудугларның даңзын кылгаш, ажылдап кириптер. Шунту чүрөктенип, бүгү күжүвүстү салыпсывысса, чурттаары-даа солун апаар» — деп, В. Ховалыг демдеглээн.

Дараазында кожууннун өөредилге адырындан дуржулгалыг-даа, аныяк-даа башкылар ээлчег езугаар санал-оналын кириген. Башкыларны эң-не дүвүредип турар чидиг айтырыг — кадрлар чедишпези. Эртем-билиглиг аныяк башкылар соңгаар улуг хоорайларже чоруп турар. Төрээн черинге ажылдаар дээрже шалың эвээш, чурттаар оран-сава айтырыгы кызагдап келир. Тулган кадр дээрже бодунун өөредип алган кижизи дээр-ле болгай. Ынчангаш аныяк башкыларга идиг бээр деткимче акшаларны өөренип көөрүн дилээн.

«ТР-нің Баштыңының албан-хүлээлгезин ийи ай бурунгаар хүлээнип алгаш, ажылдап эгелээнимни шунту билер силер. Шийтирилээр ужуруг айтырыгларны доозазын шийтирилээр бис. Башкы чокта школа херек бе? Ынчангаш «Көдээ черниң башкызы» программаны деткиир бис. Кайы кожууннарда кандыг кадрлар чогул, оон даңзын тургускаш, деткимчени көргүзерин өөренип көөр бис» — деп, В. Ховалыг башкыларга харыылаан.

Республиканың өөредилге болгаш эртем адырының аңгы-аңгы школаларында ниитизи-биле 171 специалист чедишпес. Оларның 11-и Ак-Довуракта. Эрткен чылын «Көдээ черниң башкызы» программа-биле Барыын-Хемчик кожуундан бир башкы 1 сая рубль деткимчени алгаш, ам ажылдап турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

Бөгүнгү үндүрүлгө:

ТЫВАНЫҢ
ЧУРАГАЙЛЫГ
ЧААРТЫЛГАЗЫ

3-кү арында

ТУРАЛЫГ-АКСЫНДА
АНЫЯК МАЛЧЫННАР

5-ки арында

ШААНДА
ХЕМ-БЕЛДИРИН
ДАА-ХАМБЫ ЭЭЛЕП
ЧУРТАП ЧОРААН

9-ку арында

Владислав ХОВАЛЫГ:

"БҮГҮ КҮЖҮВҮСТҮ САЛЫПТААЛЫ"

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чурттаар оран-сава, ажил чоктар, хоорайда кири бижидилге чок чурттакчылар, социал ажилдакчыларның ажил-агыйы дээш өске-даа айтырыгларны чон көдүргөн. Ол бүгү айтырыгларга ТР-нің Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар В. Ховалыг харылааш, чамдызын бижимел хевирге, билдиришкин кылдыр кириерин чагаан.

Бок айтырыгы чуртталга-коммунал ажил-агый ажилдакчыларын дүвүредип турар. Хоорайда кири бижидилгелиг улустуң саны-биле чурттакчы чоннуң саны элээн карылгалыг. Чүге дээрге чамдык улус суурда кири бижидилгелиг-даа болза, боттары хоорайда чурттап, амыдырап чоруур боор. А хоорайның арыг-силиин тудар ажилдакчыларга акша-шалыңны чүгле кири бижидилгелиг чоннуң саны-биле санап үндүрүп турар. Бо айтырыгны база өөренип көөрү күзенич.

Культура одаанга ужуражылганың соонда ЧЭТ-ке баргаш ук организацияның ажилдакчылары-биле ужуражып чугаалашкан. Изиг, соок суг айтырыгы болгаш чыгылы берген өрелер дугайында чугаа болган. ЧЭТ-тиң ажилдакчыларының хомудалдары бар болган. Чижээлээрге, ажилдап турар черин 20 чыл бурунгаар септээн ояр кандыг-даа септелге ажылы кылдырмаан. Акшаландырышкын чок. Соңгалары эрги шагның, ыштыг кара апарган. Хат-шуурган болу бээрге, соңгалар аңдарлы бербезин дээш, ону тудуп алгаш турарын, ажил соонда чана бергеш, чунар суг чок апаарын, ЧЭТ-тиң девискээринде кандыг-даа чырык чогуң, таңнылдарга, карак-дешпе караңгы девискээрге ажилдаарының бергезин ажилдакчылар соңуг-мурнуг чугаалааннар.

Эң-не бир берге айтырыг чурттакчы чоннуң чырык дээш өрелериниң чыгылы бергени болган. Өрениң канчап чыгылы бергенин мынчаар тайылбырлады: оон мурнунда субсидия акшаларын дорт ЧЭТ-че шилчидер турган болза, а ам субсидия алыкчыларын боттарының агар-санынче шилчидип турар апарган. Ынчангаш өрелер чыгылы берген. Ол бүгүнү дыңнааш, ТР-нің Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар В. Ховалыг дарый шийтпирлээр аргаларны дилээрин удуртукчуларга дааскан.

Улаштыр Кызыл-Мажалыктың культура одаанга "Чаңгыс демниг Россия" партиязының төлээлери-биле катый хуралдаан. Аңаа база чоннуң санал-оналдарын доозазын дыңнааш, чогуур харыларны дарга берген. Чүгле Барыын-Хемчиктиң звес, а Чөөн-Хемчик

кожууннуң чурттакчылары база ук хуралга кээп, оларны дүвүредип турар айтырыгларны көдүрүп, санал-оналдарын кылган. Оларны эң-не дүвүредип турар айтырыг, хүрээ тудуунуң турупканының дугайы болган. Шийтпирлеттинмес айтырыг черле турбас, кандыг-даа аргаларын тыпкаш, тургустунуп келген айтырыгларны дарый шийтпирлээр көрдүнгөн.

Кызыл-Мажалык ортумак школазын база барып көргөн. Школаның одалга чериниң байдалы чогуур деңгелде звес-даа болза, ону чоокку үелерде шийтпирлээр чугаалашкан.

ТР-нің Баштыңының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг хуралга Аксы-Барлыктың чурттакчыларының фельдшер-акушер пунктузунга (ФАП) хамааржыр саналын өөренип көөрү-биле, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Саида Сеңгииге ук объектини хынап көөрүн дааскан.

ФАП амгы үеде ажилдап турар. Эргижирей берген азы аварийлиг деп амдызында санатырбаан. Шаандагы ийи аал чурттаар бажыңны ФАП кылдыр эде кылган. Улуг, делгем, чырык бажың болган. Аксы-Барлык суурда ниитизи-биле 800 ажыг кижичи чурттап турар. ФАП-та тускай эртемниг фельдшер чок, а патронаж кылыр эмчи сестразы фельдшерниң болгаш бодунуң хүлээлгелерин күүседип турар. Аныяк кыс чеже-даа чааскаан болза, ажылынга четтигип, тарылга ажилдарыңа хамааржыр планы күүседип турары онзагай болган. Аксы-Барлыкка ТР-нің Кадык камгалал сайыды болгаш кожуун эмнелгезинден төлээлери база келген. Фельдшерге хамаарыштыр ТР-нің кадык камгалал сайыдының оралакчызы Айдың Сарыглар келир чылын ук суурну «Көдээ суурнуң эмчизи» программасынче кирип, ол айтырыгны үзе шийтпирлээрин аазаан.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Саида Сеңгии Ак-Довуракта Республиканың тускай (коррекциялыг) 6-гы хевирниң бот башкарлып шимчээр коштак уругларның ниити билиг школа-интернаттыңга база четкен. Ук школа-интернаттың директору, оралакчысы база өске-даа кижизидикчи башкылар, ажилчылар июнь 15-тен эгелеп стационар лагерь ажыдып, уруглар хүлээп алырынга белеткенип турар болду. Школага оон мурнунда стационар лагерь турбаан. Бо чылын Чазак даргаларының эгелекчи сүмези-биле кады коштак уругларга стационар лагерьни бир дугаар организаптап турар. Ниитизи-биле 35 уруг 21 хонуктуң дургузунда дыштаныр. Лагерьге путевка өртээ 2600 рубль.

Россия иштинде чоруп турар кешбэк программасында ук лагерь база коштунуп алган. 2600 рубль-биле лагерьге путевканы «Мир» карточкасы-биле садып алырга, 5 ажил хүнүнүң дургузунда путевканың өртээниң чартыы 1300 рубль акша дедир садып алыкчының агар санынче кирип келир.

Оон мурнунда бо школа тудуунга казарма, оон бүдүрүлгө комбинаты турган. Комбинат дүшкен соонда, октаттыңан бажыңны септеп, чаарткаш, кады багай уругларга школа-интернатты 2002 чылда ажыдып, тудугну ажылгалче киригениниң дугайында школа-интернаттың директору Допчаана Шангыш-оол болгаш оон оралакчызы Айлана Сарыглар чугааладылар. Школада психологтуң кабинети, күш-культура башкызының өрээли, массаж кылыр өрээл, столовая дээш уругларга херектиг бүгү чүүл бар. Ынчалза-даа четпес чүүлдер база бар болган. Бирээде, школада тускай невролог эмчи чогу. Ол дугайында ТР-нің Кадык камгалал ямызы-биле сүмележип чугаалажырын Саида Сеңгии саналдаан. Ийде, уругларның чемненир чери бир дугаар каътта, боттары ийи дугаар каътта чурттап турар. Чемненир үеде кылаштаары багай уругларны башкылар каъттар аразында көдүрүп турар болду. Уруглар хүнден хүнге өзүп, деңгизи немежиң турар. Ынчангаш школага лифт чугула херегин директор чугаалады.

Ажыл-агыйжы сургакчылаашкын эки үрө-түңнелдерлиг болуп, чоннуң көдүргөн санал-оналдары, айтырыглары чогуур үе-шаанда шийтпирлеттинер дээрзинге бүзүрел улуг.

Айдың ОНДАР.

Чуруктарны Александр ЕНЗАК тырттырган.

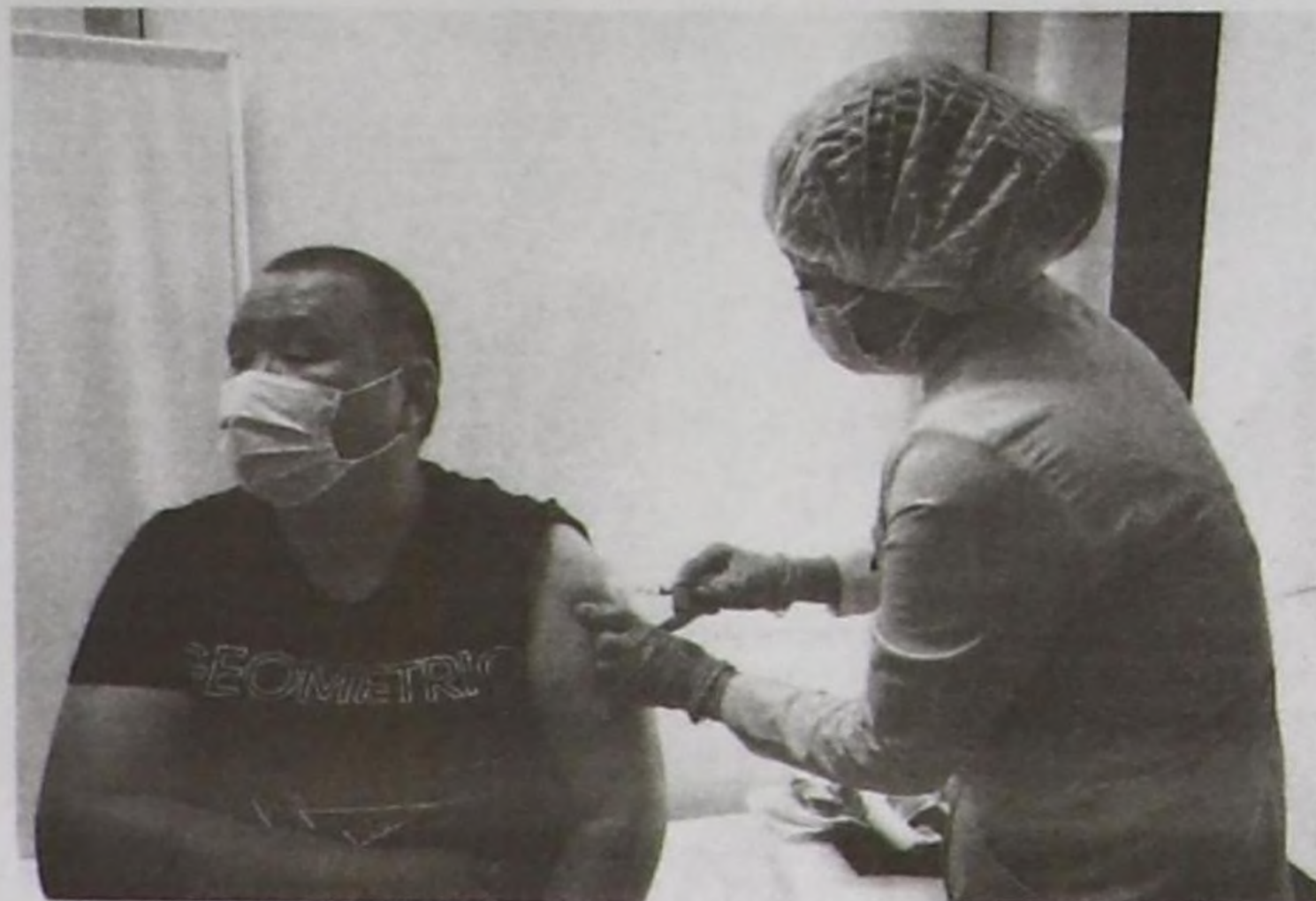
Владислав ХОВАЛЫГ:

"ҮШКҮ ЧАЛГЫГНЫ КАНЧААР ЧУРТТАП ЭРТЕРИВИС, ВАКЦИНАЦИЯДАН ХАМААРЖЫР"

Владислав Ховалыг дүүн, июнь 15-те, Кызыл хоорайда "Курай" садыг бажыңында коронавируска удур тарылга пунктузунга барып чорааш, эмчилер болгаш пациентилер-биле ужуражып чугаалашкан.

Садыг төвүнде мобильдиг пунктуң ажылының кол негелдези – эпидемияга удур шупту дүрүмнерни хажыдышкын чок сагыры. Владислав Ховалыг республиканың чурттакчылары кандыг байдалда тарыдып турарын хынаан. "Курай" садыг бажыңында пунктуга тарыдып чедип келген улус дыка херектиг шөлдерни организаптааныңга таарзынып, бажың чоогунда турары болгаш улуг оочур чок болуру эпиг дээрзин дыңнаткан.

"Шупту улустуң дыка харысалгалыг болур үези деп чүүлү Тываның чурттакчылары билип турар. Коронавирус пандемиязының үшкү чалгыын канчаар чурттап

эртиривис вакцинациядан хамааржыр болгай. Амгы үеде тарылга кампаниязын чорударынче күштү мөөңнээр херек, эмчилер дыштаныр хүн чок ажилдап турар. Кылыр ужуруг херээзис – идепкейли-биле тарыдып алыры" – деп, Владислав Ховалыг чугаалаан.

Хей улус тарыдып алзын дээш терапевтер болгаш эмчи сестралары дыштаныр хүн чокка, эртенден кезээге чедир пациентилерни хүлээп алыр ужурга таваржып турар. Оон-биле холбаштыр ковидке удур вакцинация пунктузунда эмчилерниң ажылчын графигин сайгарып көөрүн республиканың Кадык камгалал ямызының удуртукчузунга ол сүмелзэн. Элчежиң солчур ийи дежурлук бөлүк чугула херек дээрзин Владислав Ховалыг немей чугаалаан.

Рада ДЕМЧИК очулдурган.
Чуруктарны Александр ЕНЗАК тырттырган.

"Чурагайлыг экономика" национал төлевилел

ТЫВАНЫҢ ЧУРАГАЙЛЫГ ЧААРТЫЛГАЗЫ

"Чурагайлыг экономика" национал төлевилелче кирип турар "Информациялыг инфраструктурузу" федералдыг төлевилелди боттандыраары-биле харылзааның оптиктиг удазынын шөөр ажилдар республикада уламчылавышаан. Эрзин кожунун Эрзин, Бай-Даг сумуларында демир-бетон чагыларны тургускан.

Россияның Президентизи Владимир Путиннің даалгазы-биле бо чылдан тура социал ужур-уткалыг объектилерниң даңзынынче библиотекалары, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң ном саңнарын кириген.

Эрзин кожунун харылзаа белдиринде электромонтер Руслан Ондар 23 демир-бетон чагыны тургусканнарның бирээзи. "Тывахарылзааинформ" компанияның үш ажилчыны биске дузапжыры-биле келген. Чагылар тургузар тускай аар техника база Кызылдан. Июльда оптиктиг удазынын шөйүптеривиске, Найырал кудумчузунда кожунун төп болгаш уруглар ном саңнары дүрген харылзаалыг интернеттиг апаар. "Тывахарылзааинформнун" харылзаазы шынарлыг болгаш бүзүрелдиг" – деп, харылзаачы дыңнаткан.

"Харылзааның мастери" хөрек демдээниң эдилекчизи, Эрзинде кожунун харылзаа белдириниң директору Юнона Сенгин харылзаа адырында ажилдаанындан бээр үжөн ажыг чыл чедип турар. Ола ажил-чорудулгазы-биле таныштырды.

– Бисте алды ажилдакчы бар. Бөгүн федералдыг төлевилелдин үшкү чадазын боттандырып, чагыларны тургусканывыс бо. График езугаар оптиктиг удазын шөөр ажилдар июль айның эгезинде планнаттыг. Харылзаа ажилдакчылары улаштыр Бай-Даг сумузуңа чеди чагыны тургузар. Ол ышкаш "Тывахарылзааинформ" АН-ниң кожунда абонентилериниң кириген чагылары езугаар харылзаа шугумунда четпестерни илередип тып, ылаңгыя бойдустун уруктарындан үрелишкиннерни дарый чайладыры-биле кызып ажилдап турар бис.

Аныяк специалист Ай-Херел Дукар харылзаа черинде бир чыл ийи ай ажилдап турар. Ол ажилчын базымын электромонтерлап эгелзэн. Ажылының мурнун-

дан билиин бедидер курстарга өөрөнгөн соонда, техникче шилчзэн.

– Амгы үеде чурагайлыг технологиялар бистиң амыдыралывысче шалыпкыны-биле кирип турар. "Тывахарылзааинформ" сайзыраңгай телекоммуникация четкизин тургузуп турарының ачызында кожунууска дүрген харылзаалыг болгаш шынарлыг интернет тыптып кээр, чаңгыс чер-чурттугларымга чурагайлыг технологияларны ажыглаарыңа эптиг арганы бээр. Национал төлевилелди республикага боттандыраарыңа үлүүм кириштирип турарым дээш өөрүп тур мен – деп, аныяк харылзаачы чугаалаан.

Эрзин кожунун төп ном саңының директору Чейнеш Кыныраа чурагайлыг интернет четкизиниң сайзырап турары-биле кожун, суму библиотекалары база деңге бурунгаар базып турарын демдеглзэн.

– Дүрген харылзаалыг интернетти кириптерге, номчукчуларывыс номну библиотекага келгеш номчул, бижидип алырындан аңгыда, номнун электроннуг хевирин база бижидип алыр аргалыг апаар. Оон аңгыда, библиотекалар номнарны электроннуг каталогче кирип, аразында солчуп турар.

Мөрөнниң көдзү ном саңы «Культура» национал төлевилелинге киришкеш, долзуу-биле чаарттыг. Олар чурттуң улуг хоорайларының библиотекалары-биле номнар бижидер болгаш солчур тускай программалыг шөлчүгештиг.

Төп ном саңында тос киж ажилдап турар. Олар кожунун чурттакчы чонун хөй номчуттундун дээш, албан черлеринге чедип, аңгы-аңгы темаларга акцияларны, викториналарны, ном делгелгелерин доктаамал эрттирип турар. Интернет четкизиниң делгем аргаларын ажыглап, электроннуг номнарның допчулалын тырттыргаш, ном саңының социал четкилерде арынарарыңа салып турар бис. Ында номчукчуларывыстың көрүлделери база номчукчулар санынче кирип турар. Ном саңында аңгы-аңгы килдистерден аңгыда, туризмниң информация төвү база бар.

Бо чылын федералдыг төлевилелдин

чорудуу-биле социал ужур-уткалыг 193 объектиге 400 ажыг километр оптиктиг удазынын шөйүп, дүрген харылзаалыг интернетке кожат. Ол дээр республиканың 109 чурттакчылыг чери-дир. Бо чылын 80 ном саңын, 33 ниити өөредилге организацияларын, 2 өрт кеззэн, 43 тус черниң бот-башкарылга органнын, 35 фельдшер-акушер пунктуларын дүрген харылзаалыг интернетке кожат.

Национал төлевилелдин сөөлгү чадазының боттандырылганың чорудуу-биле күрүнө керээзинге немелде дугуржулгага атты салган. Ынаар социал ужур-уткалыг объектилерниң санынче

лери-биле республиканың 400 ажыг социал ужур-уткалыг объектизинге дүрген харылзаалыг интернетти 2021 чылда кирир ужурул.

Ук төлевилелдин куратору – Тываның Информатизация болгаш харылзаа яамызы, а күүседикчизи "Тывахарылзааинформ" АН.

Сайзыраңгай телекоммуникация четкизин тургузары чурагайлыг экономиканы республикага хөгжүдериниң кол үндезини. COVID-19, карантин хемчеглери, бот-аңгылангышкын харылзаа кайы хире чугула херек дээрзин бадыткаан.

Тываның Информатизация болгаш ха-

культура объектилерни кирген.

Ук төлевилелдин чорудуу-биле республиканың 16 чурттакчылыг черинге чурагайлыг харылзаа шугуму тыптып келир. Ол ышкаш чедери берге 10 суурже спутник харылзаазының удазынын кожат. Туткан инфраструктурузу регионнун кол социал төлевилелдерин автоматчыдар, медээлер шыгжаар, ажилдаар болгаш дамчыдар четкини тургузар.

Бистиң республиканың чурагайлыг чаартылгазынга информация инфраструктурузу эргежок чугула. Ол чүүл экономика, кадык камгалап, өөредилге адырларынга болгаш күрүнө удуртулгаларыңа чурагайлыг технологияларны шилчээдир арганы бээр.

2019 чылдан эгелзш, республиканың девискээринде "Информациялыг инфраструктурузу" федералдыг төлевилелди боттандырып эгелзэн. "Тывахарылзааинформ" АН күрүнө керээзиниң негелде-

рылзаа яамызы биче көдзү чурттакчылыг черлерге дүрген харылзаалыг интернет четкизин кожат, хөгжүдөр сорулга-биле инвестициялыг төлевилелдерни хаара тудар ажилдарны уламчылаар.

"Тывахарылзааинформ" компаниязы моон мурнунда төлевилелдин боттанылганының 58 хуузуң күүсеткен. Сөөлгү чылда тудуг ажилдарының эң берге кеззэн чоруткан. Харылзааның оптиктиг удазын шугумун салырыңа чедери берге маршруттарга Тоолалыг, Эржей, Нарын, Эйлиг-Хем сумулары хамааржыр. Бо чурттакчылыг черлерниң девискээрлери техниктиг нарын географтыг чоок-кавызында.

Амгы үеде "Тывахарылзааинформ" АН оптиктиг удазын шугумун шөөри-биле Таңды кожунун Дүрген, Балгазын, Межегей сумуларында, Кызыл кожунун Кур-Чер сумузуңа чагылар тургузар ажилды уламчылап турар.

Арынны Шеңне ХОВАЛЫГ белеткзэн.

Авторнун тырттырган чуруктары.

ЧООДУЛАР "АДА-ИЕНИНҢ АЛДАРЫ" МЕДАЛЫНГА ТӨЛЕПТИГ

Тываның Чазан төрзэн республиказының болгаш чуртунун хөгжүлдезинге улуг үлүг-хуузу кириген төлөптиглерге күрүнө шаңналдарын Россия хүнүнде тывыскан.

Тываның Баштыңының хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг Россия хүнү-биле чыылганнарга байыр чедиргеш, күрүнө шаңналдарын төлөптиглерни шаңнап-мактаан.

Россия Федерациязының Президентизинин Хүндүлел бижиин республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезинин агаар-дамды халдавырлыг аарыг салбырының улус хүлээр черинин санитарказы Салбакай Окпан-оолга, Мөңгүн-Тайганың төп кожуун эмнелгезинде халдавырлыг аарыглар салбырының эмчи сестразы Байлакмаа Салчакка тывыскан.

Республиканың халдавырлыг аарыглар эмнелгезинин кол эмчи сестразы Саяна Докпер-оол, Улуг-Хемнин кожууннар аразында А.Т. Балган аттыг эмчи төвүнүн терапевт эмчизи Надежда Монгуш, Туберкулезка удур диспансерин бичии уругларның туберкулез салбырының фтизиатр эмчизи Альбина Адисовна Чаян-маа «Россия Федерациязының кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атка төлөптиг болганнар.

«Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыяазы дээш» орденнин II-ги чергенин медалы-биле экономика эртемнеринин доктору, Россияның эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тываның бойдус курлавырларын комплексти-биле шигээдир институтунун кол эртем ажилдакчызы Галина Балакинан, «Тыва Республиканың радиотелевидение дамчыдар төвү», «Россияның телевидение болгаш радио дамчыдар четкизи» федералдыг күрүненин унитарлыг бүдүрүлгезинин салбырының директору Надежда Алексеевна Саранинаны шаңнаан.

Уран талантызы, чогаадыкчы чоруу-биле республикага билдингир Начын биле Шончалай Чоодуларның өг-бүлөзине «Ада-иенин алдары» орденнин медалын тывыскан. Олар – беш ачы-төлүн тыва чоннун улусчу өзу-чаңчыларын болгаш культуразына ынак кылдыр төлөптиг кижизидип өстүрүп чоруур үлгерлиг ада-иелернин бирээзи. Ада-иенин изи-биле уруглары

уран чогаадыкчы чорукту шилип алгаш, өөренип турарлар. Улуг уруу Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинин 1-ги курузунун студентизи, оолдары Мөгелей биле Шалбачы Республиканың Р.Д. Кеңденбиль аттыг хөгжүм болгаш уран чурулга школа-интернадының өөреникчилери.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) үшкү чыгыжының депутаты Өнер Ондарга «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывыскан.

«Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атка А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказының фонд четчелээр болгаш документилер-биле ажилдаар килдизинин кол библиографы Галина Великая, Барыын-Хемчик кожуунун муниципалдыг хөгжүм-шии театрының драма артизи Алдын-оол Сагды төлөптиг болганнар.

«Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты кадының байдалы кызыгаарлыг бичии уругларның дугаары 10 ниити өөредилгелиг ортумак школазының логопед башкызы Алефтина Ондарга тывыскан.

«Тыва Республиканың эртемнин алдарлыг ажилдак-

чызы» хүндүлүг атты Тыва Республиканың Чазанын чанында Тываның гуманитарлыг болгаш тускай социал-экономиктиг шинчилелдер институтунун культурология болгаш религиоведение килдизинин кол эртем ажилдакчызы, философия эртемнеринин доктору Чимиза Ламажаа алган.

Таңды кожуунун М.М. Мунзук аттыг Межегейин бичии уругларның уран чүүл школазының «Хөөмей» класының башкызы Радик Мунзук «Тыва Республиканың улустун хөөмейжизи» хүндүлүг атты тывыскан.

«Буян-Бадыр» орденнин III-кү чергези-биле Республикада ИХЯ-ның иштики херектер болгаш иштики шериг органның Хоочуннар чөвүлелин дугазы, иштики албанның халажылгада полковниги Марат-оол Ондар шаңнаткан.

Күрүнө шаңналдары тыпсыр байырлыг ёзулал дооступ турда, Тываның Баштыңының хүлээлгезин түр үеде күүседип турар Владислав Ховалыг Шагаан-Арыг хоорайда «Он-Кум» мода болгаш костюм театрының чогаадыкчы коллективинге Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжинин студентилеринге «ПАЗ» автобустун дүлгүүрүн тывыскан.

Рада ДЕМЧИК белеткээн.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮРҮНӨ ШАҢНАЛДАРЫ-БИЛЕ ШАҢНААРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

III ЧЕРГЕНИН «БУЯН-БАДЫРГЫ» ОРДЕНИ-БИЛЕ

Тыва Республиканың талазы-биле Иштики херектер ямызының иштики херектер органның база иштики шериглеринин Хоочуннар эвилелин дугазы, иштики албанның халажылгада полковниги Марат-оол Идамович ОНДАРНЫ шаңнаар.

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУСТУН ХӨӨМЕЙЖИЗИ» хүндүлүг атты

Таңды кожуунун Межегейи суурда М.М. Мунзук аттыг уругларның уран чүүл школазының немелде өөредилге бюджет албан черинин «Хөөмей» класының талазы-биле башкызы Радик Семенович МУНЗУККА тыпсыр.

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» хүндүлүг атты

«Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказы» күрүненин бюджет албан черинин фондулар четчелээр база документилер эмгелээр килдизинин кол библиографы Галина Владимировна ВЕЛИКАЯ;

«Тыва Республиканың Кызыл кожуунда төпчүктен библиотека системазы» муниципалдыг бюджет албан черинин Баян-Кол суурда көдээ салбырының эргелекчизи Светлана Ховалыговна МАНЫ-ХАЯГА тыпсыр.

Кадык камгалалының системазына хөй чылдарда

ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КАДЫК КАМГАЛАЛЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» хүндүлүг атты күш-ажылдың хоочуну Анна Тап-Сарыговна КАРА-САЛГА тыпсыр.

Тываның Чазаның Баштыңының албан-хүлээлгелерин түр үеде күүседип турар Владислав ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай,
2021 чылдың июнь 1. № 181

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ХҮНДҮЛӨЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Кадык камгалалының системазына хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Тыва Республиканың кадык камгалалының «№ 2 республика эмнелгези» күрүненин бюджет албан черинин невролог эмчизи кабинеттин эмчи сестразы Долаана Михайловна БИЧЕ-ООЛДУ; Тыва Республиканың кадык камгалалының «Республиканың онкология диспансери» күрүненин бюджет албан черинде палатаның эмчи сестразы Орланмаа Шойдар-ооловна ДОЙ-БУХААНЫ;

Тыва Республиканың кадык камгалалының «Өвүрнүң төп кожуун эмнелгези» күрүненин бюджет албан черинин Сагды суурда эмчи амбулаториязының участка педиатрының эмчи сестразы Энермаа Айыр-Санаевна КУУЛАРНЫ;

Тыва Республиканың кадык камгалалының «Республиканың наркология диспансери» күрүненин бюджет албан черинин эмчи агартылгазының эмчи брады Юрий Хоюг-оолович КУУЛАРНЫ;

Тыва Республиканың кадык камгалалының «Суд-медицина экспертизазының бюрозу» күрүненин бюджет албан черинин суд-биология салбырының лаборантызы Любовь Александровна ЛАПШОВАНЫ;

Тыва Республиканың кадык камгалалының «Каа-Хемнин төп кожуун эмнелгези» күрүненин бюджет албан черинин Көк-Хаак суурда фельдшер-акушер пунктузунун акушери Валентина Макаровна МӨНГЕНИ;

Тыва Республиканың кадык камгалалының «№2 республика эмнелгези» күрүненин бюджет албан черинде палатаның эмчи сестразы Лориса Балдановна НАТПИТ-ООЛДУ;

Тыва Республиканың кадык камгалалының «№1 республика эмнелгези» күрүненин бюджет албан черинин эртем-методиктиг салбырында реанимация болгаш күженишкенин терапия палатаның эмчи сестразы Чечена Кадыр-ооловна ОНДАРНЫ шаңнаар.

Культура адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказы» күрүненин бюджет албан черинин директорунун эртем болгаш инновация ажил-чорудулгазының талазы-биле оралакчызы Айланмаа Кызыл-ооловна АРАКЧААНЫ;

«Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказы» күрүненин бюджет албан черинин эртем-методиктиг килдизинин эргелекчизи Аида Сандановна МААДЫНЫ;

«Тыва Республиканың Би-Хем кожуунда Төпчүктен библиотека системазы» культураның муниципалдыг бюджет албан черинин Өөк суурда көдээ салбырының эргелекчизи Мария Бадылатпановна ООРЖАКТЫ;

«Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказы» күрүненин бюджет албан черинин директорунун информатизация болгаш парлагга албан-чорудулгазының талазы-биле оралакчызы Рада Ооржаковна ООРЖАКТЫ;

«Тыва Республиканың Национал архиви» күрүненин бюджет албан черинин күрүнө даңзылаашкынының болгаш архив документилеринин кадагалалын хандыраар килдизинин начальниги Марионелла Марий-ооловна СЕДИПТИ;

«Тыва Республиканың Национал архиви» күрүненин бюджет албан черинин четчелээшкин, ведомстволар архивтеринин

болгаш херек эмгелери килдизинин начальниги Долаана Уйнуковна ЧАМЗОНУ шаңнаар.

Чуртталга-коммунал ажил-агыйынга

хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Тыва Республиканың Күрүненин чуртталга инспекциязы болгаш тудуг хайгааралы албанның контроль-аналитика база башкарыкчы компанияларның ажил-чорудулгазын хайгаараар килдизин башкарыкчы эксперти Чойганмаа Кончук-ооловна МОНГУШТУ шаңнаар.

Чурттакчы чоннун социал-күш-ажыл камгалалының

адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Тыва Республиканың «Назыдап-кырааннарның болгаш инвалидтерин Хайыраканда бажың-интернады» күрүненин бюджет албан черинин повары Анжела Кыргысовна БИЧЕ-ООЛДУ;

Тыва Республиканың «Сүт-Хөл кожуунун өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза чедирер төвү» күрүненин бюджет албан черинин социал ажилдакчызы Клавдия Социаловна ДОНГАК-ТЫ;

Тыва Республиканың «Назыдап-кырааннарның болгаш инвалидтерин Сукпакта бажың-интернады» күрүненин бюджет албан черинин улуг эмчи сестразы Айлана Эрес-ооловна КУУЛАРНЫ;

Тыва Республиканың «Назыдап-кырааннарның болгаш инвалидтерин Кызылда бажың-интернады» күрүненин бюджет албан черинин буфетчизи Александра Чылбар-ооловна МОНГУШТУ;

Тыва Республиканың «Сүт-Хөл кожуунун өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза чедирер төвү» күрүненин бюджет албан черинин социал ажилдакчызы Долаана Кылын-ооловна ООРЖАКТЫ;

Тыва Республиканың «Барыын-Хемчик кожуунун өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза чедирер төвү» күрүненин бюджет албан черинин кижизидикчизи Долаана Бадан-ооловна САРЫГ-ДОНГАКТЫ шаңнаар.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Хергелекчилерин эрге-ажыктарын база кижинин чаагай чоруун камгалаарының адырынга хайгааралдың талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелин чолаачызы Александр Көжер-оолович БЕГЗИНИ;

Чөөн-Хемчик кожуунун Баян-Тала сумузунун чагырга черинин даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы Римма Даваа-Самбуевна ИРГИТТИ шаңнаар.

Көдээ ажил-агый адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

Таңды кожуунун Дүрген сумунда тараачын (фермер) ажил-агыйның баштыңы Михаил Анатольевич САННИКОВТУ шаңнаар.

Тываның Чазаның Баштыңының албан-хүлээлгелерин түр үеде күүседип турар Владислав ХОВАЛЫГ.

Кызыл хоорай,
2021 чылдың июнь 1. № 185

Көдээ ажил-агый

“Кыштаг” губернатор төлөвилели

ТУРАЛЫГ-АКСЫНДА
АНЫЯК МАЛЧЫННАР

Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл сумузуңуң девискээринде “Турлаг-Аксы деп черде «Кыштаг» губернатор төлөвилелиниң киржикчилери Алдынай Дуган болгаш Артыш Хомушкулар бо кышты хүр ажып алган. Аныяк малчыннарның чугаазы-биле алырга, кыжын хар чуга болгаш малга таарымчалыг, одар-белчиир девискээри колдуунда кара чыткан.

Малчыннар эрткен чылын 5 автомашина ишти сикени кезип алган, 60 шоодай сула болгаш 30 шоодай чарба-биле кыштааннар. Мал чеми харын-даа арта берген. Чүге дизе шээр мал колдуунда одарлап чоруур болгаш, шоолуг чарыгдал чок болган.

Аныяк кыштагжыларның аалыңга чеде бээривиске, боттарының чаш уруглары-биле кады 5-6 хире эге класстарның өөреникчилери ойнап халчып турар болду. “Бо ажы-төл дээрге ада-иезиниң езулуг дузалакчылары, улуг кижилерден дудак чок. Эң бичилери чадаг-тергезин мунуп алгаш, хойларын дозуп эккээр. Оон улуг

10-12 харлыг оолдар аът-хөлдү мунуп билир болгаш чылгы малды хавырып өөренип алган” – деп, өг-бүлениң баштыңы Артыш демдегледі.

“Кыштаг” губернатор төлөвилелиниң ачызында хүлээп алганы 200 хой-биле чергелештир, малчыннар он ажыг саар инектерлиг, дөрт аскыр чылгылыг болгаш 500 ажыг шээр малдыг.

– Бо төлөвилелге киржир мурнунда-ла ада-иемден дамчып келген каш хой-өшкүлеривис черле турган. Бо үе дургузунда шээр малдың баш саны элээн өскени ол-дур. Шынап-ла, шуут мал-маган чок турган аныяк кижилерге амыдырап-чурттаарыңа таарымчалыг байдалдарны тургузуп, “өрегелиг өглүг, өремелиг шайлыг” болурунга Тываның Чазза болгаш Көдээ ажыл-агый яамызы дузалажып турарын канчап черле демдеглевес боор.

Ынчалза-даа тыва чоннуң үлегер домаанда ышкаш, “кас оруу дег, каалама” чүве кайда-даа чок. Мал ажилыңа база берге айтырылгар кайы көвей. Ооң бирээзи – кыргaan хой дүгүн дужаар, ону хүлээп алыр черлерниң

тывылбазы. Хой дүгүңге деңнээрге, өшкү дүгүн садып алыр күзелдиг кижилер хөй болур. Ол дээш албан-биле чайлагга чедип келир. Чижээлээрге, бистиң бо аал-коданның девискээринде амгы үеде 70 хире хойнуң дүгү кажaa чанында анаа октаттына берген чыдарын көрүп тур силер.

Хой кыргылдазы ам-даа уламчылаар. Шээр мал-биле кады эрткен чылын төрүттүнген хураганнарның дүгү база немежип кээр. Та канчаар чүве, черле аайын тыппас-тыр мен. Бо дээрге бүгү Тывада шээр мал тудуп чоруур малчыннарның шуптузуңуң таваржып турар чидиг айтыры деп бодаар мен – деп, аал-коданның херээжен ээзи Алдынай хараадал-биле чугаалады.

Тус черниң агаар-бойдузу болгаш малчыннарның өөрениген чаңчылы езугаар, “Кыштаг” губернатор төлөвилелиниң киржикчилери Алдынай Дуган болгаш Артыш Хомушкунуң чазза-биле кыштааның аразы Алаш хемден ырак эвес, чаңгыс кежиг азы көвүрүг ажыр чыдар. Удавас аныяк малчыннар Ажык тайгазынче мал-маганын семиртип алыры-биле, чайлаглап үне бээр.

МАЛЧЫННАРЖЕ КӨВҮРҮГЛЕР ТУДУУ

Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзиниң яамызы республикада чарлаттыңан “Чоннуң бот-идепкейжи, эгелекчи саналдарының чылында”, муниципалдыг эрге-чагырга органның аразыңа “Эң дээр улусчу программа” деп мөөрейни чарлаан.

Ооң иштинче республиканың девискээринде ырак-узак черлерде малчын кыштаглар, чайлаглар-биле орук-харылзаа айтырылгары база кирип турар.

Ук төлөвилелдин кол сорулгазы көдээ суурда хову-шөлде, тайга-сында чурттап олурар ивижилер, сарлыкчылар, тежежилер болгаш малчыннарның аал-коданы база турлагларынче чедип алыр эпиг органы тургузары болур.

“Эң дээр улусчу программа” деп мөөрейниң

хемчеглерин боттандыраарыңа Тыва Республиканың Орук фондузундан ниитизи-биле 7,26 сая рубльди аңгылап, үндүрүп берген.

“Түр кежиг” – деп адаар көвүрүглер тударыңа, төлөвилел-смета документилер негеттинмес болгаш 20-ден 65 куб метр болгаш узуну 6-дан 12 метр, дооразы 4 метр ыяш тудуг материалдарын ажыглап болурун программаже кирип, санап түңнээр.

Тудуг-монтаж ажилдарын чоннуң күжү-биле чорудар азы өскээр чугаалаарга, сумуда эң идепкейжи чурттакчыларны кириштирер сорулга салдыңган.

Малчын турлагларже көвүрүг тудар талазы-биле чагылгарны 2021 чылдың июнь төңчүзүңге чедир хүлээп алыр шиитпирни үндүргөн.

ЧАА-ХӨЛДЕ ЧАСКЫ-ХОВУ АЖЫЛДАРЫН ТҮҢНЕП ЭГЕЛЭЭН

Республиканың ажил-агыйларын-да часкы хову ажилдары адакталып турар. Чижээлээрге, Чаа-Хөл кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелиниң даргазы Кежик Салчактың дыңнатканы-биле алырга, 2021 чылдың июнь 15-ке чедир 660 тонна үрезинни кожунче сөөртүп дажыглаан. Ол дээрге план-ныг онаалданың 100 хуузу болур.

Часкы хову ажилдарын 4740 га шөлдерге чоруткан. Оон аңгыда, 800 гектар черниң шыгын базырган. Тараа үрезиннерин чажар хову-шөлдерни келир чылга белеткеп, чардырар ажилдарны республикада чүгле Таңды биле Чаа-Хөл кожуннар чорудуп турарын демдегледі каалы.

Мындыг арга-биле чардырган черлер-же кыжын дүшкен хар чазын эрээш, шык үндүр базырар, күзүн элбек тараа дүжүт алырының магадылалы ол. Чазын тараа үрезиннерин чажар мурнуу чарында 25 км. хемчээлдиг суггарылга бугаларның

уну аштап-арыглаан түңнелинде, 420 га черге шөлдерни суггарган.

Шупту 4740 гектар черге үрезиннерни чашкан, ооң иштинде тараа культуралары 2800 га. Ол дээрге план-ныг онаалданың чүс хуузу, мал чеминиң үрезиннерин 1906 гектар черге чашкан, план-ныг онаалданың 100 хуузу күүсеттинген.

Күрүне ажил-агыйлары болгаш хуу-зунда арат-тараачын ажил-агыйлары болгаш фермерлерниң аразындан Антон Байыр, Орлан Балчий, Алдын-оол Бавуу, Аяс Бавуу, Алим Хунай-оол, Олчанмай Геннадий, Шолбан Кенден олар 200-тен 400 гектар чедир кызыл-тас, арбай, сула болгаш мал чеминге ажыглаар өске-даа тараа культураларының үрезиннерин чажып дооскан.

Чаа-Хөл кожунга часкы хову ажилдарын чорударыңа 47 трактор, 18 автомашина, 40 андазын, 11 сеялка, 1 культиватор дээш оон-даа өске көдээ ажил-агый техниказын ажыглаан.

Арынны Мergen ОНДАР белеткээр.

Кадык камгалалы

ӨСКЕЛЕРНИҢ АМЫ-ТЫНЫН
КАМГАЛААР ДЭЭШ

Июнь 15-те Тыва Үндезин культура төвүгө Бүгү-делегейниң хан дужаар донорлар хүнүгө тураскааткан байырлыг хемчег болуп эрткен. Аңаа Кызылдың Хан солустур кудар станциязының ажилдакчылары болгаш өске-даа донорлар чыылган.

Байырлыг хемчегге ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчызы Айдың Сарыглар киришкеш, буянның үүлени кылып чоруур донорларга байыр чедиргеш, боттарының ханын харам чокка берип тургаш, хөй кижиге чуртталганы хайырлап берип турары канчаар-даа аажок үнелиг дээрзин ол демдеглээн.

Хемчегге «Россияның Хүндүлүг донору» атты 13 кижиге тыыскан. Ниитизи-биле Тывада 339 кижиге аңаа хундүлүг аттың эдилекчилери болуп турар.

Болган хемчегге чыл дургузунда донорлар аразында болуп эрткен «Эң-не, эң-не» деп мөөрейниң тиилекчи-

лерин база шаңнаан. Ол мөөрейниң уткасы, эң-не идепкейлиг хан дужааган донорларны илередип, деткири. Бо чылгы мөөрейниң эң улуг назылыг тиилекчизи Дарья Данчай-оол, эң-не аныяк донор – Айнеш Донгак, эң-не тергийн донор – Санчайжап Серээдар, эң-не идепкейжи донор – Мария Оюн-Лоозамаа, эң-не идепкейжи донор өг-бүлө – Грищенко-ларның өг-бүлөзи, эң-не идепкейжи удуртукчу донор – Уран-Херел Куулар, кожуун чергелиг эң идепкейжи удуртукчу донор – Оолак Ооржак, өг-бүлөзінде эң-не хөй донорларлыг – Давааларның өг-бүлөзи шаңнатканнар.

Ол ышкаш Хан солустур кудар станцияның хоочуннары Галина Адольф, Валентина Тырышкина, Любовь Вохмина, амгы үеде ажилдап турар хоочуннар Владимир Сарыглар, Оюнмаа Мөгедир, Айлаң Монгуштуң аттары база байырлыг хемчегге үнүп, байыр

чедиреишкини алганнар.

Черле ынчаш, өскениң амы-тынын алырынга дуза кадары-биле бодунуң ханын харам чокка доктаамал берип турар, ховар ханның донорлар Мария Кучева, Сергей Болотов, Богатырь Достан, Евгений Огаренкону база байырлыг хемчегге демдеглээн.

Бо буянның үүлени чон аразында таратчып, дуза кадып турар волонтерлар база кичээнге чок артпааннар. Оларга Валентина Кандан, Чиңгис Монгуш, Айдысмаа Күскепмаа болгаш өскелер-даа.

Донорларның байырлалына солун концертти база-ла донор артистер чыылганнарга бараалгаткан.

Чуруктар А. МОНГУШТУҢ.

Июнь 14 – Бүгү-делегейниң хан дужаар донорлар хүнү. Латин «donare» – дарить деп сөстөн укталган «донор» деп сөстүң уткасы боду-ла чугаалап турар, белекке бээр деп. Донорлар ханын дужаагаш, өскелерге чуртталганы хайырлап турар. Хан солустур кудар станцияга кээп, күзелдиг-биле бодунуң ханын дужаап турар улусту канчап буянның улус деп чугаалавас боор. Оларның бирээзи Оюнмаа Куусааловна Мөгедир. Донорлар хүнү бодунуң байырлалы кылдыр санаар бүрүн эрге ында бар.

Ол «Россияның Хүндүлүг донору» аттың эдилекчизи. Боду трансфузиолог эмчи болуп ажилдавышаан, хан дужаарынче чонну хаара тудар ажилды идепкейлиг чорудуп турар. Сөөлгү чылдарда ол ханның плазмасын бир чылда 10 чедир дужаап турарын чугаалаан. Ниитизи-биле хан солустур кудар станцияга ол 90 катап ханын дужааган болуп турар.

Амгы үеде республикада донорларның саны 17 муңдан көвүдээн. Чыл санында алды-чеди муң кижиге ханын дужаап турар. Хүннүң-не идепкейжи донорларның немешип турары, Оюнмаа Мөгедирниң бодунуң чижээнге, донор болуп күзелдиг улусту хаара тудуп турарының эки түңнелдиг ажилы деп чугаалап болур.

Оюнмаа Куусааловна эң баштай 1988 чылда, Новосибирскиниң эмчи институтунуң студентизи тургаш-ла, ханын дужаап эгелээн. Ол үеде Арменияга улуг когаралдыг чер шимчээшкининиң соонда кемдээн хөй улуска дуза кадары-биле чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан чон ханын дужаап турган. Оюнмаа база

оон чыдып кагбаан. Ол олчаан өске-даа студент эш-өөрү-биле доктаамал хан дужаагаш-ла, ийи хонук дыштаныр хүнү ап турганнар. Ол хүннер май болгаш ноябрь байырлалдарында студент кижиге дыка ажыктыг болуп, Тываже чанар органы берип турганын Оюнмаа Куусааловна сактып чугаалаан. Ол олчаан доктаамал хан дужаакчызы болуп чоруй, 2003 чылда Кызылдың Хан солустур кудар станциязынга ажилдап эгелээн. Хан дужаар ажилдың чонга кайы хире ажыктыгын ынчан көрүп, чугула херек ажилды улам күштелдирген. Ынчанмас болза, хан курлавыры чокта, бир-ле кижиниң амы-тынынга айыыл тургустунуп кээп болур.

Хан солустур кудар станция суббота хүннеринде безин донорлар-биле ажилдап турар. Хан курлавырын доктаамал тудары болгаш лабораторлуг анализтерни чорударына үе чедишпейн баар таварылгалар бо-ла туруп кээр. Ооң мурнунда чылдарда хан дужааган соонда, ханның кайы бөлүккө хамаржыры болгаш резус-факторун илередип турган болза, амгы үеде бедик деңгээлде технологияларны ажыглап, хан анализинден антигеннерни илередир аргалыг апарган. Ынчап кээрде, Тывада эң-не нептереңгей ханның I-ги бөлүктүң кадар резус-факторлуг кижиге, фенотип ёзуугаар эң-не ховар ханның кижиге донорлап болур. Ынчан-

90 КАТАП ХАНЫН
ДУЖААГАН

гаш Станцияның ажилдакчылары донор болуп келген кижиге бүрүзүн өөрүп хүлээп ап турар.

Оюнмаа Куусааловна хөй донорлар-биле ажилдап турар болгаш, хан дужаарынче оларның харысгалгазының бедиин эскерип, «Хүндүлүг донор»-даа, бөдүүн-даа донор кижиге буянның ажилды кылып турары-биле ылгал чок дээрзин демдегеп турар. Ынчалза-даа «Россияның Хүндүлүг донору» атты чедип алырынга чедир эртер орук узун дээрзин база катап сагындырды. Ону алырының

бетинде донор кижиге 40 удаа хан дужааган турар ужурлуг, плазманы – 60 катап. Ол ышкаш 40 катап холушкак дужааганда; ханны – 25, плазманы – 15. Аңаа немей 60 катап плазманы дужаары база албан. «Россияның Хүндүлүг донору» аттың эдилекчилеринге чылда чаңгыс удаа 15 муң 109 рубльди төлөп берип турар. Ол түң чылдың-на өзүп турар.

Оюнмаа Мөгедирниң Хан солустур кудар станцияга ажилдап эгелээринге чедир ажилчы оруу узун болган. Новосибирскиге институттун «педиатрия» мергежилин дооскаш, интернатураны эрткеш, «фтизиопедиатр» мергежилин чедип алган. Ол мергежилиниң аайы-биле Улуг-Хем кожуунга 10 чыл ажилдаан. Ооң соонда өөнүң ээзиниң ажилының аайы-биле Кызылче шилчидипкенде, кады чоруур ужурга таварышкан. Бодунуң мергежилиниң аайы-биле хостуг олут тывылбайн баарга, Оюнмаа Куусааловнага трансфузиолог эмчи болуп ажилдаар арга тургустунган. Ол ынчаар амыдыралдың агымының аайы-биле болган өскерлишкиннерге эмчи бичии-даа хараадавайн турар. Амгы ажилының харысгалгазы канчап-даа өске ажилдардан чавызавас, харын-даа кончуг чугула болгаш солун дээрзин Оюнмаа Мөгедир үнелеп турар. Чамдык онза байдалдарда хенертен 24 шак дургузунда лейкомаасса херек апарган үеде, донорлар чедишпейн барганда, дыштаныр хүннер-даа таваржы бергенде, Оюнмаа Куусааловна дуза кадарына кезээде белен.

Арынны Карина МОНГУШ белеткээн.

Вакцинация

ТАРЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ КЫЙГЫРЫП ТУР БИС!

Тывада Covid-19-ка удур чонну тарыыр ажил уламчылап турар. Республика девискээринде 43 пункту ажилдап турар; Кызыл хоорайның поликлиникаларында кабинеттерден аңгыда, «Беш сылдыс», «Курай-Курай» аттыг садыг төптеринде, «Восточный» рынокта, Чонну ажилга хаара тудар төпте база.

Коронавирус хамчык аарыына удур тарыдып алыры чугула дээрзин чонга тайылбырлап, дыштаныр болгаш байырлалдар хүннеринде безин идепкейлиг ажилды Республиканың дугаары 1 поликлиниказының эмчилери чорудуп турар. Олар 9 муң кижиге тарылганы кылган. Оларның хей кезии хоочураан

аарыглыг улус болуп турар. Ол ышкаш эрге-хоойлу органның ажилдакчылары болгаш ачы-дуза чедирелгезинде хаара туттунган улус бирги оочурда тарыдып алган.

Үстүнде адааныыс поликлиниканың эмчилери Кызылдың Хан солустур кудар станциязының мобильдиг эмчи дузазы чедирер автомашиназын аягылап, Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионунун чанынга эрткен байырлалдар хүннеринде чонга вакцинацияны чоруткан. Эмчилерниң демдегелеп турары-биле, коллективтиг иммунитетти чедип алырынга, тарыдышкынның темпизин күштелдирери чугула. Хей чон тарыткан тудум, аарыгны чавырылдылары чиик

болур. Бо дугайында чүгле эмчилер эвес, а республикада алдар-аттыг, билдингир кижилер база шериг албан-дужаалдыглар, хүндүлүг хоочуннар чонну кыйгырып турар.

Чоннуң кады дээш сагыш аарып, боттарының үлегерин көргүзүп, Эпидемиология деп вакцина-биле тарыткаш,

Хүртү» бөлүүнүн удуртукчузу, Россияның алдарлыг артизи, Тываның улустун хөөмейжизи Кайгал-оол Ховалыг база тыва чонун кыйгырган:

— Эргим чонум! Бо хамчык аары делегейде калчаарап турар үеде, чурттан дашкаар чорааш, кижиге төрөөн чонун бир дугаар бодап кээр чүве-дир. Эвээш-биче буурай чон кадыывыс дээш боттарывыс сагыш-салбас болзувусса, биске бо аарыг улуг когаралды чедиреп болурунун айылы бар. Чоокта чаа Стокгольмга концерт көргүскөш келдивис. Шынап-ла, тарыдып алганывыс кончуг эки болган. Бодум, амы-хуумда тарыдып алырымга, кадыкшылымга бергедээшкын-даа болбады, көңүс тайбың эрти. Аарыгдан камгалалдыг деп бодап, кижини оожургадыр боор-дур. Ынчангаш тарыдып алырындан кортпаңар, чонум!

Карина МОНГУШ.

кадыының байдалы эки, кандыг-даа бергедээшкын чок эрткенин хоочун эмчилер Алефтина Куулар биле Роза Ооржак мынчаар чугаалааннар:

— Хүндүлүг чонувус! Тарыдышкындан корткан ажы чок. Кижиге бүрүзүн тарыдып алырынче кыйгырып тур бис. Эмчилерниң чымыштыг, чонувустун кадыкшылы дээш сагыш човаар, буянныг, ажил-ижинге чедиишкыннерни күзедивис! Бүдүн делегейде бо Ковид аарыг дүрген чавырылзын!!! Өршээ, өршээ!

Делегей чергелиг алдарлыг «Хүн-

ИЛЬИНКА СТАНЦИЯ ИВАН КРОВ

Чурттаарынга таарымчалыг хоорай

ИЛЬИНКАГА АНЫЯКТАР СЕСЕРЛИИН КЫЛЫР

«Чурттаарынга таарымчалыг хоорай хүрээленин хевирлээри» регионалдыг төлөвилелдин онлайн-рейтингилиг бадылаашкыны май 30-де доозулган. Комиссия кежигүннериниң санап-түңнээни-биле, сан-чурагайларны Каа-Хем кожуунунун көргүзүглерин кожуун чагыргазында архитектура талазы-биле консультант Инна Ооржактан билип алдым.

улуг-даа, бичии-даа чону чыгып, янзы-бүрү хемчеглерни эрттирип, дыштанып болур. Дерзиг-Аксы суурнун Рабочая кудумчунга бичии уруглар ойнаар шөлгө тускай херекселдер болгаш хол, бут бөмбүү ойнаар спортчу шөлдерлиг стадион. Бүрен-Хемниң Енисей кудумчунда Тиелелгениң сесерлиин чаагайжыдары болгаш бичии уруглар ойнаар шөлчүгөш көрдүнген турган. Бүрен-Бай-Хаак суурда Көдээ культура одаанын чанынга Ада-чуртун Улуг дайынының хоочуну Павел Оттукович Балган-оол аттыг стадионну болгаш Совет Эвилелиниң Маадыры В.П. Брагин аттыг сесерликти чаагайжыдарын планнап турган. Бүрен-Аксы суурнун Набережная кудумчунда стадион, ол-ла суурнун Кызыл партизаннар кудумчунда бичии уруглар ойнаар шөлчүгөш, Суг-Бажы суурнун Валентина Хажыкы кудумчунда Тиелелге шөлүн чаартып септээри, Н.Б. Кувезин аттыг чайгы стадионну кылыр. Кундустуг суурга бичии уруглар ойнаар шөл база Центральная кудумчунда сесерлик болгаш хол, бут бөмбүү ойнаар шөлдерни чаартыры көрдүнген турган.

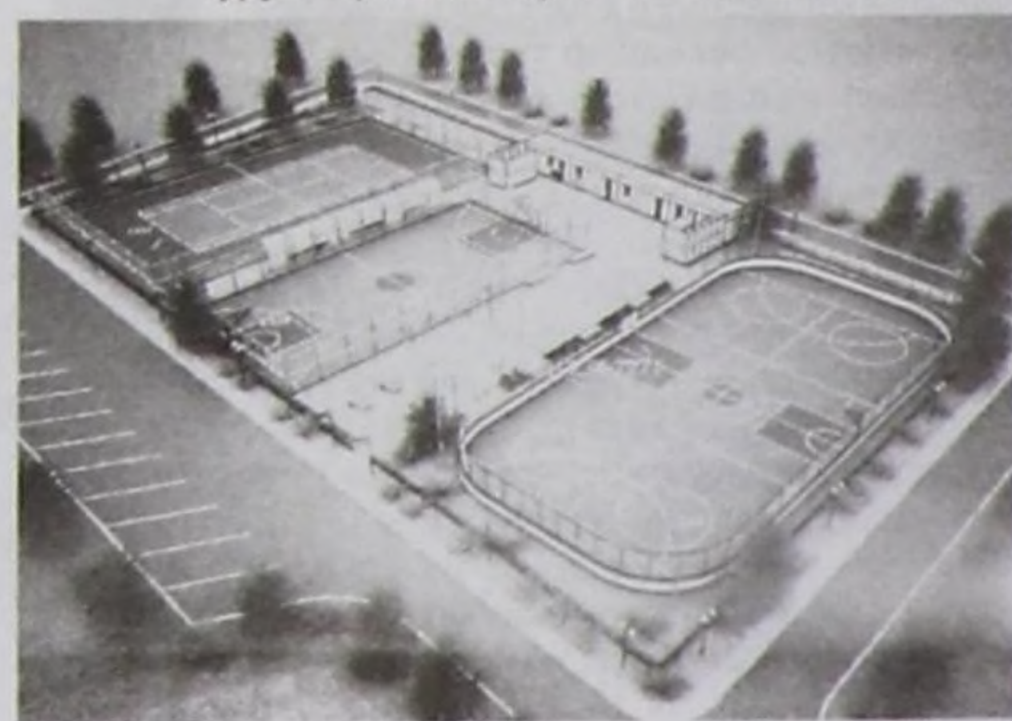
Апрель 26-дан май 30-ге чедир онлайн бадылаашкынга кожуунун чурттакчы чону кирип, 2022 чылда кайы суурнун төлөвилелин кылырын тодарадыр турган. Онлайн-рейтингилиг бадылаашкынның түңнелинде, 1 дугаар черни Ильинка суурнун Аныяктар сесерлиги 1591 үнү алгаш, тиилээн. 2 дугаар черде Бүрен-Бай-Хаак суурнун чону чурттап турар суурун чаагайжыдар

дээш, 1565 үнү берген. 19 төлөвилелдин аразындан эң сөөлгү черде Бүрен-Хем суур болган. Бо суурнун чурттакчы чону суурунун девискээрин таарымчалыг кылдыр хевирлээри дээш, чаңгыс кижиге үнү берген. Чурттап турар сууру оларның сеткилинге кирер, таарымчалыг болганы чадавас.

«Чурттаарынга таарымчалыг хоорай хүрээленин хевирлээри» регионалдыг төлөвилелдин сорулгазы хоорай, суурларывысты чаагайжыдып чараштаары. Ал бодувуска-даа, ажи-төлүвүске-даа бурунгаар сайзырал, депшилге чурттап турар черивисти чаагайжыдып алырывыстан база хамаарылгалыг. Төлөвилелдин негелдези-биле алырга, кожуун бүрүзүндөн чаңгыс төлөвилелди тодарадыр, 2022 чылда онлайн бадылаашкынга тиилекчи болган төлөвилелди ук программа акшаландыраар. Ынчангаш Каа-Хем кожуунун Ильинка суурга Аныяктар сесерлиин кылырынга 2022 чылда акшаландырышкын болур-дур. А дерт үн четпейн барган Бүрен-Бай-Хаак суурга харааданчыг-ла-дыр. Ынчалза-даа келир чылын болур бадылаашкынга төлөвилелди оон-даа экижиткеш, чонну идепкейлиг бадылаашкынче эвилелдээр арга ам-даа бар. А чаңгыс үн алган Бүрен-Хем суурнун чурттакчылары дараазында онлайн бадылаашкынга идепкейлиин көргүзүп, бо хемчегге шыңгы кирижирлер боор. Чүге дээрге бо анаа оюн эвес, а акшаландырышкын-биле холбашкан шыңгы төлөвилел дээрзин ам билип каары чадавас.

Айдың ОНДАР.

Чуруктарны интернет четкизинден алган.

Күш-ажылдың кижизи

Июнь 20 – Медицина ажилдакчызының хүнү

БУЯННЫГ СЕТКИЛДИҢ ЭДИЛЕКЧИЗИ

– 1992 чылдан бээр шеригге албан хаап эгелзэн мен, ол болза мээң амыдыралымның улуг болгаш балалбас арны болур – деп, Тыва Республиканың Шериг-эмчи экспертиза төвүнүн эмчи сестразы **Анчимаа Анай-ооловна ОНДАР** чугаалап турар. Медицина ажилдакчызының профессионал байырлалында ооң-биле шериг-эмчи комиссиязының хөгжүлдээзиниң, Ада-чурттуң келир өйгү камгалакчыларының кадыкшылының дугайында чугаалажыр бис.

– Анчимаа Анай-ооловна, силерниң профессионал байырлалыңар бүдүү-зүнде бистиң байыр чедиришкени-неривисти хүлээп ап көрүңер. Ол ышкаш силер база ындыг органы ажыглап, коллегаларыңарга байыр чедирип болур силер. Солунуң арынын таварыштыр кымга байыр чедирер бодап тур силер?

– Бистиң профессионал байырлалы-выста Шериг-эмчи экспертиза төвүнүн коллективин, а ол ышкаш эмчилерни, фельдшерлерни, эмчи сестраларын, биче медицина ажилдакчыларын – мергежилге сеткил-чүрээ-биле бердинген, эмнелге херээ-биле салым-чолун доңаштырган бүгү-ле кижилерге байыр чедирип тур мен.

Кожууннарның шериг комиссариаттарында бодунуң коллегаларым – фельдшерлерге: Байлак Монгушка, Любовь Приходькога, Рада Кунгаага, Людмила Кожуховага, Татьяна Аргуновага, Руслана Түпчүңге, Шончалай Иргитке, Аяс Адан-оолга, Алёна Иргитке, Людмила Шабалинага онза байырым чедирип тур мен.

Красноярскиниң дүрген дуза эмнелгезиниң чанында Красноярскиниң эмчи училищезинге үш чыл кады өөрөнгөн чаңгыс курсчуларымга чүрээмниң ханызындан байыр чедирип тур мен.

Ол ышкаш шериг-эмчи комиссиязының хүндүлүг хоочуннары – Зоя Шембүловнага, Зоя Сүгдировнага, Зоя Кыргысовнага, Галина Ивановнага амыдыралдың бүгү-ле эки чүүлдерин күзеп, бисти өөртүп, байлак арга-дуржулгазын хей чылдарның дургузунда бистиң-биле үлөжип чоруурун күзээр-дир мен.

– 2021 чылда Россияның Чепсектиг күштеринде шериг-эмчи комиссиязын тургусканындан бээр 100 чыл болган оюн демдегеп эрттирген. Тыва Республиканың шериг комиссариатында шериг-эмчи комиссиязының төөгүзүнүң болгаш ажил-ижиниң дугайында чугаалап берип көрүңерм?

– Шеригге чаа келдиртип турарларны кадыкшылының аайы-биле шилири доктаамал шеригниң хөгжүлдээзиниң бүгү-ле үе-чадаларында ол-бо хевирлиг турган. Чүгле XX чүс чылдың эгезинде ажил-чорудулганың ук хевирлиг организастатынган болгаш амдыгаа чедир ындыг болуп арткан. Россияның шериг-эмчи комиссиялары 1921 чылдың апрель 4-те тургустунган. Ооң кол сорулгазы – Кызыл Шеригни кадык немелде күш-биле четчелээри.

Тывага шериг-эмчи комиссиязы республиканың шериг комиссариатының чанынга келдиртилге комиссиязы шынарлыг чаңгыс фельдшер турум ажилдыг ажилдап эгелзэн. Өске арткан эмчилер республиканың эмнелге-профилактика албан черлеринден хуваалда өзүгаар кээп турганнар.

1995 чылдың апрельден эгелеп, республиканың комиссары Александр Иванович Заливин турда, Тыва Республиканың долу хемчээлдиг Шериг-эмчи экспертизасы тургустунган. Аңаа бир фельдшер, дөрт эмчи сестразы, сес эмчи Шериг-эмчи экспертизаның начальниги Олег Борисович Литовченкоң удуртулгазы-биле ажилдап турган.

Эрткен чылын бистиң комиссиявыста Шериг-эмчи экспертизаның төвү деп эде адаан.

– Апрель 1-ден эгелеп часкы келдиртилге бодунуң эгезин алган болгай. Бо хүннерде шеригге кыйгыртыр назылыг аныктарның ортузунда кадыкшылдың кандыг аарыглары эң нептереңгей болуп турарыл?

– Бир звес он чыл бурунгаар үениң шеригге чаа келдиртип турары оолдарының кадыкшыл байдатынга деңештир алыр болза, шериг албанын эрттиреринге тааржыр деп санаткан хамаатыларның саны 80 хире хуу өскөн. Аныктар Россияның Чепсектиг күштериниң одуруунче чүткүп турар. Ынчангаш бодунуң кадыкшылын хайгаарап турар апарган. Ынчалзажок кадыкшылының аайы-биле шериг албанынга таарышпас оолдар база бар.

Сөөлгү үеде эндокринниг системаның аарыглары нургулайында илереттинип турар. Чижээлээрге, дурту 170 см анык кижини норма-чижек өзүгаар 56 килограммдан эвээш звес деңзилиг болур ужурулуг. Ийиги черде – сөөк-шыңган системаның аарыглары, ол дээрже кол нуруузунда оорга хендирбези ыргаяр аарыглар база дулгу азы чатпак таваңгай-дыр, үшкү черде – хан эргидилгези системаның болгаш чүрек согуу хажыдышкыныг аарыглар-дыр.

Гаджеттер болгаш компьютерлер колдаан амгы делегейде анык кижилерниң караанын шоозу, дурт-сынының олуду баксырап турар.

– Эрткен чылдың болгаш бо хүннерниң келдиртилге ажил-хемчеглериниң организациязынга COVID-19 кайы хире салдар чедиргенил?

– Анык кижилерни шилириниң чору-

дулгазы, шериг албанче келдиртилге – ол дээрже хей чадалыг система-дыр. Аңаа эң көскү үлүг-хуу – эмчи шинчилгези, кадыкшылының байдалының аайы-биле анык кижини шериг албанынга белеткээри. Бүгү-ле чадаларда – ажил-хемчеглер эртип турар келдиртилге болгаш чыылда черлеринде ук хамчыкка удур болур-чогуур доктор-шаптаразынын тургускан.

Келдиртилге черинче кээриниң бетинде хамааты шеригге чаа кыйгыртып турар кижиниң болур-чогуур эпидемиологтук медээ-дыңнадын баш бурунгаар чыыр ужурулуг: коронавирус халдавырындан аараан кижини-биле холбашпайн турган бе, курттан өскээр үнмээн бе дээш-ле баар.

Бүгү чадаларда шеригге чаа келдиртип турарларны камгалалдың хууда дерини-биле хандыраар. Баш бурунгаар оларның ээдиниң изиин хынаар, чүгле ооң соонда планныг ажил-хемчеглерни кылып эгелээр. Оон аңгыда, шупту-ла чыылда черлеринге шеригге чаа келдиртип турар бүгү-ле оолдарга болгаш олар-биле ажилдап турар кижилерге COVID-19-ка тестээшкенин чорудар.

– Эгээртинмес арга-дуржулгалыг-дыр силер, келир чылын Шериг-эмчи комиссиязынга ажил-чорудулганың 30 чылдаанын демдеглээр-дир силер. Ада-иеңерниң соон салгап азы чүректин кыйгызы-биле ук мергежилди шилип алган силер бе?

– Кезээде-ле эмчи болуксап чораан мен. Чадаанага өзүп, төрүттүндүм. Мээң авам – Чал Сотпаевна Ондар Чөөн-Хемчик районнуң төп кожуун эмнелгезиниң санитарказы чораан кижини чүве. Чажымда-ла, школа соонда, аңаа барып дузалажыр турдум. Шак ынчаар-ла эмнелгеге өзүп келген кижини-дир мен ийин. Школаны 1986 чылда доозупкаш-ла, Красноярскиниң эмчи училищезинче дужаап кирип алдым. 1988 чылда “Эмчи сестразы” деп мергежилди чедип алгаш, төрзүн чуртумче ээп кээп, Чадаана хоорайда Чөөн-Хемчик районнуң төп кожуун эмнелгезиниң соматика салбырынга ажилдай бердим.

1989 чылдың апрель 22-де мээң амыдыралымга хай-халап болган – авам чок апарган. Үш чыл эрткенде, таптыг-ла ол-ла хүн республика комиссариатының ажилдакчысы Михаил Маркович Жиц долгап келгеш, шериг-эмчи комиссиязынга ажилдап көөр сен бе деп саналдаан. Ол хүн амыдыралымда уттундурбас хүн болуп арткан. Бо мегечи сарыг өртемчейде хамык чүүлдер «инь» болгаш «яньдан» бүткен болур, караңгы хүннер аткаарлап, дораан-на чырык хүннер

көстүп келген.

– А баштайгы пациентиңерни сактыр-дыр силер бе?

– Ийе, ол болза Барыин-Хемчик райондан Хомушку фамилиялыг оол чүве. Чүге ыяап-ла ону сактып алган мен? Бичии дурт-сынның боорга (152 см). Чеже-даа чолдак болза, шеригге демей-ле чоруй барган кижини чүве. Күзели ол хире күштүг турган.

– А силер шериг албаны хагган силер бе?

– Чок. Шериг хүлээлгелиг звес мен, ынчалза-даа курлавырда сержант мен. Шериг билетти Красноярскиниң эмчи училищезинге алдым.

– Амгы ажылыңарда кандыг бергелерни аңгылай адап болур силер?

– Бергелер тургулаан. Эрте бергени харын өршээлдиг-дир. 1992 чылдан 1995 чылдың апрельге чедир комиссияга чүгле мен – №1 Республика эмнелгезиниң кадыкшылга чериниң фельдшери ажилдап турдум. Эмчилер поликлиникадан кээп, эртенгиниң 9.00 шактан хүндүскүнүң 11.00 шакка чедир ажилдап турдулар. Чылда 2000 кижини шеригге келдиртип даалга турган. Кара даң бажында ажилче келгеш, орай кезээ чанар турдум. Суббота, улуг-хүн-даа дивес, келдиртилге комиссиязының хуралдарының протоколдарының дептерин долдуруп хүнзээр сен. Ажил улуг-ла турган болдур ийин.

– Ажы-төлүңер силерниң изиңер истээн бе?

– Ийи оолдуг мен. Оларның кайызы-даа эмчи болбаан. Баштайгызы 31 харлыг, ийи дугаары – 21-лээн. Улуу Каа-Хем суурнуң школазында таңныыл, а хеймери – студент, Моолда университеттин “де-легей харылзаалары” факультетинде өөренип турар.

Ийи кыс, ийи оол уйнуктарлыг мен. Удавас беш дугаары төрүттүңер. Дун огулмунуң өг-бүлөзи харын-даа алдыгы уйнукут планнап турар. Ол-даа харын шына ыйнаан – өг-бүлө хей болган тудум эки. А кырган-авазы кезээде чанында, херек апарза, дузалажып чедип кээр.

– Хостуг үеңерде хандыкшылыңар чүл?

– Өске арткан херээженнер дег, дааранырынга, аргытынарынга, кат-чимис, ногаа аймаа консервалаарынга ынак мен. Россия сериалдар көөрүңге ынак мен, сөөлгү үеде олар солун, көрүштүг, угаадылгыг апар чыдар. Оон аңгыда, ном-дептер номчуурунга база хөлчок сундулуг мен.

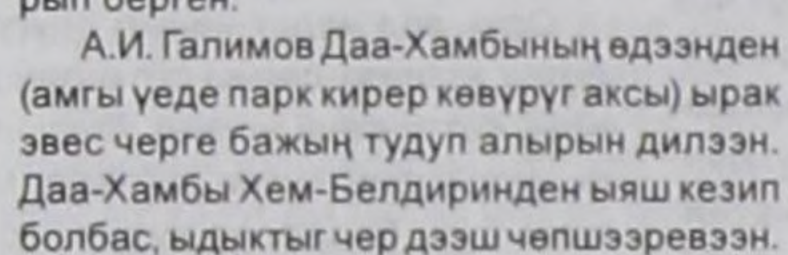
Айдыс СУНДУЙ.
А.ХЕРТЕК очулдурган.

Бо солун төөгүну биске арттырган онзагай кижі – Д.Б. Данзын-оол. Ол Кызыл хоорайның эң баштайгы тыва чурттакчыларының, а ол ышкаш тыва музейнің баштайгы эргелекчилеринің бирээзи (Ермолаевтің соонда), иштикі херектер органының хоочуну чораан. Оон

Бистиң өгбелеривистиң бо чаччылын
катап сагып эгелезе кандыг ирги?
Ону амгы хамнар азы лама башкы-
лар шиитпирлээр апаар. Бирээде, ол
өгбелеривиске хүндүткел-дир, ийиде,
шажынчы чараш ёзулал болур. Үште,
Хем-Белдиринің ээзи бисче ээ көрнүп,

Хем-Белдириңге эң баштай хуу бажын тудуп алган 3 кижиниң бирээзи база-ла А.И. Галимов болган. Ол бажыңың Даа-Хамбының өө турган черден каш-ла бажым черде – амгы Кочетов кудумчусунуң тапты-ла бажыңга, эрик кыдыыңга, тудуп алган болган...

Юрий ДАРБАА.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

ЧАЗЫК-ЧААГАЙ, БУЯННЫГ ЭМЧИ

Кызыл хоорайда кижилерниң диштерин эмнел, чонга ачы-буян кылып чоруур стоматолог эмчилер кайы хей. Харын-даа хуузуна кабинеттерлиг диш эмчилери база эвээш эвес. Мааа оларның мергежилинге талантызы болгаш эмнээриниң шынары улуг рольду ойнаарын айтыр апаар.

Хоорайыстың улуг улус эмнээр стоматология эмнелгезинде ажилдап турар диш эмчизи Аяна Маргының хүлээп алышынынга каш удаа баргаш, эмчиниң келген аарыг улуска эвилең-ээлдээн, ажилын билирин, ооң чугаакырын өскелерден онзалап эскердим. Эмчи бодунуң чараш бүдүжү-биле аарыг кижиниң сагыш-сеткилин оожуктуруп, сергедиптерин чугаалаксаан мен.

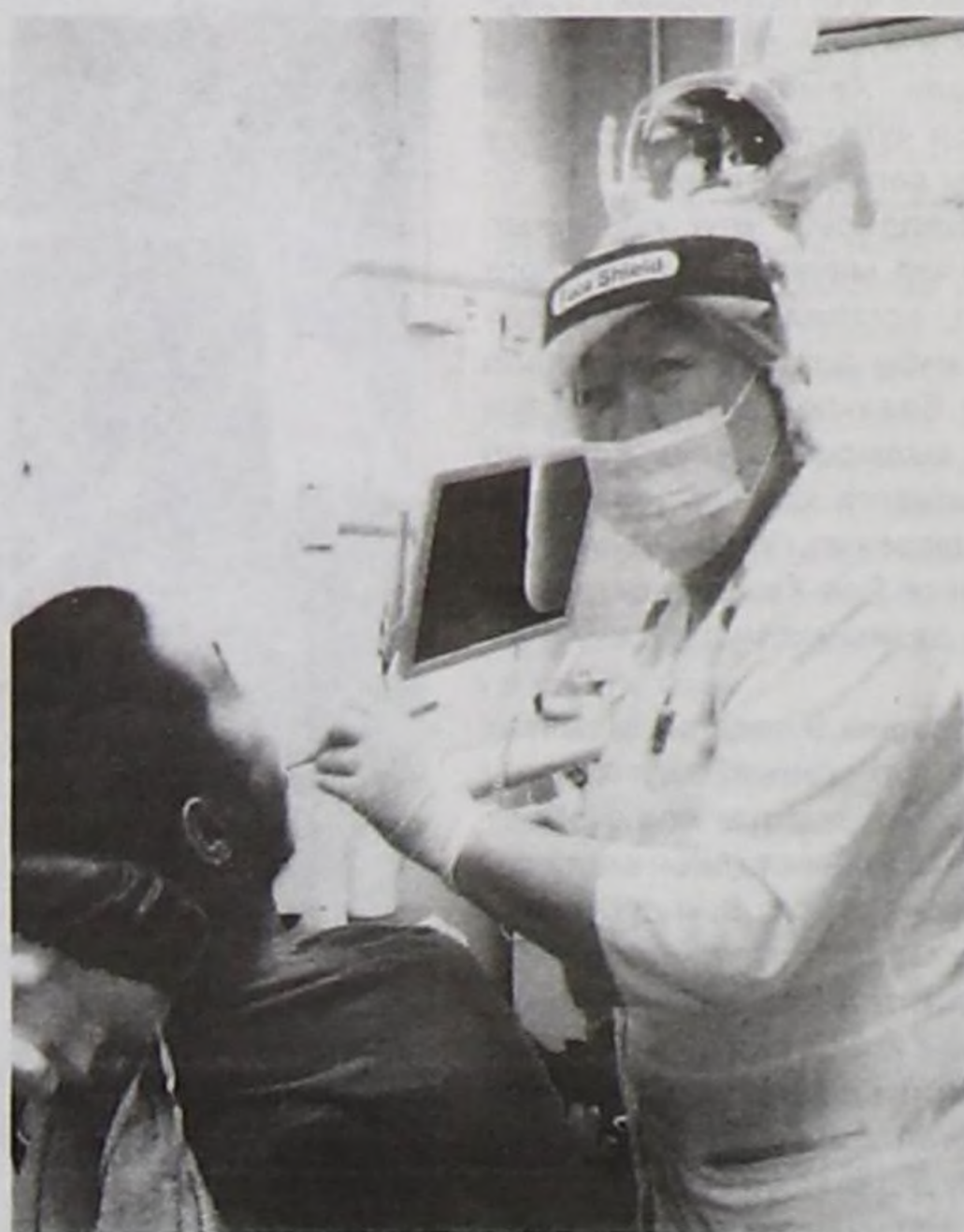
Аяна Михайловна Кызыл хоорайга төрүттүнген. Кызылдың 2 дугаар ортумак школазын 1982 чылда дооскаш, Кызылдың № 1 божудулга бажыңыга санитар-калап ажилдааш, аарыг кижилер-биле ажилдаарының утказын медресеп билип, аныяк кыс аңаа арга-дуржулганы эрткенин чугаалап турар. 1986 чылда белеткел курузун доозупкаш, 1992 чылда Чита хоорайның эмчи институтун стоматолог мергежилдиг эмчи бооп доозуп алган. Улаштыр ординатураны Кызылдың стоматология эмнелгезинге эрткеш, олчаан аңаа ажилдап артып калган. Ол үелерде акша айтырыны нарын, улус-чон ажилдап алган акшазын 2-3 ай иштинде албайн турган берге үелерде, 1998 чылдан тура хуу эмнелгеге 14 чыл дургузунда ажилдаан. 2012 чылдан тура бо хүнге чедир хоорайның улуг улустуң стоматология эмнелгезинде ажилын уламчылап чоруур.

Аяна Михайловнаның ада-иези амгы үеде бистиң аравыста чок-даа болза, боттарының үезинде бөдүүн, ажилчын улус чорааннар. Авазы — Бичит Көг-ооловна Кызылдың ном үндүрер черинге, ачазы — Михаил Кыргысович чолаачылап ажилдап чорааннар. Аяна Михайловна чаңгыс оолдуг, оозу бо хүннерде база хуу ажил-агылыг ажилдап чоруур.

Эмчи чүгө аарыг кижилерни эмнээр-биле кызыгаарланмас. Диштер болгаш ооң ужур-утказының болгаш ону шын ажаап арыглаарына баш удур профилактика ажилды келген аарыг улуска чедингири-биле тайылбыр ажилын кылып турары онзагай.

Диш дугайында эмчиниң тайылбыры мындыг.

Диштер дугайында чүнү билир бис?

Диштер — кижиниң аас иштинде чемни дайнап хоюлап чииринге болгаш чугаа үннери үндүреринге кончуг чугула орган болуп турар. Диштерни хүнде 2-3 катап арыглап чуп, ылаңгыя чем чиген соонда-ла чылыг суг-биле чайып, аас иштиниң гигиенанын шын сагып чоруур болзувусса, түң дег аккыр чараш, дорт, кадык диштеривис кижиниң арын-шырайын база каастап чоруурун билзе чогуур. Диштин чайыры кончуг быжыг болгаш кадык болганы-биле камгалакчы быра болуп, даштыкы хоралыг чүүлдерден камгалап турар. Бир эвес диш чайыры чок турган болза, лимонну чип азы газировканы ижип шыдавас бис, ол дыка дүрген дөзүңгө чедир үрелип каап болур.

Бир эвес организмде кальций 99 хуу бар болза, диш халывы (зубная коронка) ортумаа-биле 15 чыл бистиң организмивиске туруп болур. Диштерниң кадык

болурунга кижиниң чараазы улуг рольду ойнап турар. Бир эвес аас ишти кургап турар болза, диштеривис 2-3 чыл болганда үрелип болур. Чарааның суук чүүлү диш эмалын камгалап, хей бактерияларның өзүп көвүдээрин, азы кариести болдурбайн баарына идиглиг.

Бурунгу улустар хей кадык болгаш чедир хайындыр-баан чем чип чораан болгаш оларның чаак сөөктери амгы улуска бодаарга узун турган. Ынчангаш кыдыкы улуг даг диштерни оруннары чер чедишпези-биле олар чанында диштерни кызып кээрге, диштерниң ыргак-дагыр болу бээри ында бооп турар. Бичии уругларга чажындан тура морковь, яблоко болгаш фруктуларны бээри күзенчиг, чүгө дизе оларның чаш диштери дең-дески болгаш чараш кылдыр үнүп кээринге магадылап болур. Сөөлгү үелерде чууруп хоюдуп каан пюрелерни хейү-биле бүдүрүп турарын билир бис. Олар бистиң диштеривиске улуг салдарлыг, холбаалыг дээрзин билзе чогуур. 15 чүс чылда Францияга Людовик-VI хаанның үезинде чемни диштер-биле дайнап чиирге, арынга хей дырышактар тыптыр деп бодаалдар турганы-биле, кым чараш аянныг болуксаарыл, ол хей дайнамказы-биле суук чемни чип турган. Суук чемге кижини топпазы билдингир, ынчангаш чем кылыр кулинарлар хоюдуп каан чемнерни (пюре) кылып турар апарган. Ынчалзажок кижилернин 95 хуузу кариестен демей-ле аарып турары муңгаранчыг түңнел болуп турар. Ооң кол чылдагааны аас иштиниң арыг-шевер гигиенанын сагыбайн, уругларны бичиизинден тура дижин аштап өөрөтпейн турары-биле тайырлап турар. Диштерни хүнде 2 катап, эртенги чем соонда болгаш кезээ удур мурнунда арыглап аштаары чугула, ылаңгыя чигирзиг чем чиген соонда-ла, аас иштин албан чылыг суг-биле болгаш янзы-бүрү холумактыг эликсирлер-биле чайып турар болза эки. Диштерни арыглап аштап турбас болза, аас иштинге багай чыт тыптып, чанынга турар кижилерге безин ол билдинип кээрин чугаалаары артык эвес. Диштеривис кадык, чараш болзун деп бодаар болза, хей чигирзиг болгаш крахмал холумактыг чемнерден ойталап азы кызыгаарлап, чартык чылда 1 катап стоматологка диштерин көргүзүп, хынадып турары күзенчиг.

Удавас эмчи ажилдакчыларының хүнү болгай. Чоннуң кадыкшылы дээш эртем-билиин, күжүн харам чокка өргүп чоруур буянныг эмчилеривиске мөгейип, ажилынга чедишкinnerни, кадыкшылды күзеп каалы.

Раиса ОНДАР,

РФ-тин Улус өөредилгезиниң тергини.

ЧОП КЫРЫЙ БЕРГЕН, ШОРУЗУ-ДУР!

Бо таварылга маршруттуг ГАЗель иштинге эрткен каш хонуктарда болган. Эмчилеп алып дээш, хоорай кирип ГАЗель автобусче олуруптум. Улустуң хейү-даа кончуг. Башня доктаамына даянгылыг кырган херээжен кижини кирип келген. Олуур хостуг олут чок. Бо кижиге эпчогу аажок. Бодум база олут чок мен, оон башка туруп бээр ийик мен. Кондуктор база туруп алган чораан. Эжик аксындан ырак эвес олутка олурган аныяк уругдан, кондуктор диледи: "Кырый берген кырган-аваңга олудуңар чайлап бээр силер бе?". Аныяк уруг дүште-даа чок, хорадай аарак: "Чоп кырый бергенил, шорuzu-дур!" — деп бо. Автобуска чораан херээжен улус: "Авай, авай. Чүү дидир?" — деп алгырышкан соонда, ол уругнуң кырында-ла барганнар.

Бир элээн улгады берген херээжен кижини "Чүү дидир, херээжен, катап чугаала" — дээш, мырыңай уругнуң бажының дүгүнден, так сирбектеп алгаш: "Кым деп кадайның мындыг мелегей төлү сен. Бүгү назыныңда аныяк хевээр чоруур бодадың бе?" — дээш, чаагыңче бир дажыды.

Өршээ, кандыг-даа кылыктыг улус чоруур дур. Уруг мөөредиги ыглай берди. Чамдык улус "Эки ыгла харын, улуг кырган кижини куду көрүп, хөмө таварып алгаш, мегеленип орба сен" — деп-даа олурар улус бар. Канчаар-даа сөглөп (майтап) алгырар кижилер бар. ГАЗель иштинде алгы-кышкыдан кулак уюк. Уругнуң карааның чажын көөрүмгө, кап-ла кара дамдылар шуужуп бадып турлар. Хөөкүйнүң чагдынып будуп алган

кара будуу турган боор. Карааның чажын холдары-биле чодарга, арны-бажы, думчуу кара мат, чүгө карактары кылаңаар. Көөрге, коргунчуу сүргей, аза-бук-ла, артында сирбектеткен бажы үвүргей апарган. Чамдык улус чир шоң дүжүп каттыржыр-даа. Чамдыктары соксадып-даа турар. Кирип келген улус, ыглап орап кара мат кижини көргөш, элдепсинип аайын тыппайн, коргундаа турарлар.

Дүжер черимге дүже халыдым. Дааш-шимээниң, дүвүрениң ГАЗель ынаар оруун уламчылапты. Оон та чүү болган...

Орук ара чадаг чанып олургаш, ол аныяк уругну кээргеп, сагыш-сеткилим дүвүрөп чорду ийин. Кеттингени аянныг, боду чараш-даа болза, аажы-чаңы кузум дег кара. Мээң бажымга, янзы-бүрү бодаалдар кирип, дойлу-ла кээр. Ол боду буруулуг болбайн аан — кырган-аваны кээргевээн. Ада-иези уруун эки аажы-чаңга чүгө кижизитпээн чоор.

Шагда тыва улус ТАР-даа, Совет-даа үелеринде ажи-төлүн шыңгы чурумга, эки аажы-чаңга, каяа-даа ажилгыр-кежээ, бергелерге торулбас кылдыр каңнап кижизидип чораан. Совет үениң (60-70 чылдар) студент оолдар, кыстары бергелерге торулбас, ада-иезинден акша-көпөөк шоолуг албас турган. Боттары кайыын-даа ажилдап аптар турган. Оларның бирээзи мен-не боор мен. Ийе, Совет үе эки турган, ам үе өскерилген. Газельге болган таварылга ада-иезиниң чедир кижизитпээн чоруун, өске улус аныяк кыстың бажыңче кирип сургап, улуг кичээлди чорутканы ол-дур. Чүү деп бодаар силер? "Шын" солуннуң номчукчуларының үзел-бодалын манап артым.

Александр ООРЖАК,
хоочун башкы

САГЫШ ЧОВАНГЫР ЭМЧИЛЕРИВИС

Удавас эң-не буянныг мергежилдиглерниң бирээзи — эмчилерниң байырлалы. Кызыл хоорайның чурттакчызы хоочун мен. Улуг назылыг кижилерге эмчилерниң дузазы, кичээнгеи эң-не херек. Кызыл хоорайның 1 дугаар поликлиниказының 11 дугаар участогунуң эмнедикчилери эмчилеривистин биске кичээнгеилин, сагыш човангырын көрүп турар бис.

Олар кымнарыл дээрге 11 дугаар участоктуң эмчизи Буяна Геннадьевна Лудуп, эмчиниң сестразы Хорагай Олеговна Канчыр-оол-дур. Ол ышкаш пульмонолог эмчи Артыш Каң-ооловна Монгуш, сестразы Дозураш Онугуевна Юша. Хүндүскү стационарның эмчизи Чодураа Чкаловна Мандаржап, сестралары Чойган Алексеевна Хертек, Чочагай Кызыл-ооловна Данчат, санитарка Кара-кыс Кунчуруковна Иргит.

Ынчангаш буянныг эмчилеривиске кел чыдар профессионал байырлалы-биле улуг-улуг чедишкinnerни, бүгү-ле чаагай чүүлдерни күзевышаан, өөрүп четтиргенивисти илередир-дир бис.

11 дугаар участоктуң эмнедикчилериниң мурнундан

Анай СЕДИП.

Кызыл хоорай.

ЧАА РАДИО

"Шын" солунну номчуп олургаш, чаа радио дугайында бижээнин сонургадым. Мен бичиимден радио дыңнап өзүп келдим. Радиодан дыка солун медээлерни тыва дылга эртен-кежээ дыңнап, бүгү делегейде чүү болуп турарын билип ап чордум. Ылаңгыя хойжуларның дугайында безин чугаалай кааптар турду. Шынап-ла, ынчан көдээ суурларның чурттакчыларына медээ дыңнап, билип алырынга дыка-ла ажыктыг турган.

Ам көдээ суурларда радио чүгө чогул деп айтырыг бар. Ол чаа радиону суурларже кожуп болур бе деп кырганнар айтырып турар. Чаа радионуң башкарыкчылары Эрес Монгуш биле Ай-суу Монгушка моон-даа сонгаар эки ажилдаарын күзеп каайн. Оларның эрттирип турар радио дамчыдылгаларын улуг сонургал-биле дыңнап турдум.

Чечекмаа САДИ.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

Шаандан тура кызар-өөк кончук күштүг билдингир камгалал болуп келген болгаш болуп чоруур. Шиш баштыг демир боттүг болуп алган, ол каракка көзүлбес каржы-хажагай күштерни илбektээш, кижиниң мага-бодундан дүжүр соп чораан. Кызар-өөк чаа болур болза эки, харын-даа мөңгүн болза оон-даа эки.

Аяк шайны аартап ора...

КЫЗАР-ӨӨК - КАРА КҮШТЕРДЕН КАМГАЛАЛ

Чүге кызар-өөк камгалал болуп турарыл? Ону анаа-ла кыстырып алырга, ол ажилдап бербес. Ону кыстырарда, албан айбылап сүзүктөп чугааланыры чугула: "Чидиг шиштиг кызар-өөгүм, чуртталгада каржы-хажагайны илбекте, багай кара күштерни (бодунуң ады) халдатпа! Эки камгалакчым бол! — дээш, "Бурган чаяк-чыларымга өөрүп четтиргеним илереттим!" деп, үш катап чугаалангаш, хевинге кыстырып алыр.

Херек бергедей бээр, белиңер долгандыр дөрт чүгүңгө, куду көрүндүр кыстыргылап алырга, тергиин камгалал болур.

Өске кижиге камгалал кылыр дээр бол-

за, сүзүктөп чугаалаар чалбарыңга ол кижиниң адын адап тура, хевинге кыстырар. Эң-не кол чуул — ай чаазында ону кылып алыры чугула.

Кижилерниң адааргалын, аңчыг чаң-наашкыннарын ажап эртер дээр болза, көк карактыг кызар-өөктерни хеп бүрүзүңгө, кижиге караанга көзүлбес, эскертинмес кылдыр кыстыргылап алыр. Ону кылыр мурнунда база бодунуң адын адааш, сеткили-биле чугааланып тура, кыстырып алза улуг камгалал.

Марта ИРГИТ,
фэн-шуй эртемниң специализи,
социолог.

Чогаал арны

(Уланчызы. Эгези № 32-42
"Шында")

Ынчангаш С. Тока бодунуң илеткелинге ССРЭ-ге социализмниң тиелелгези, ленинчи-сталинчи национал политиканы амыдыралга ВКБ(б)-ниң чайгылыш чок боттандырганы, совет чоннарның найыралын быжыглааны—бо бүгү тыва улустуң Совет Эвилелиниң хөй националдыг акы-дуңма өг-бүлезинге эки тура-биле каттыжарыңга шиитпирлиг идигни ойнаан деп түңнелди кылган.

Илеткелди бүгү тала-биле чугаалажып көргөш, ТАР Биче Хуралының кежигүннери Тыва Арат Республиканың Совет Социалисттик Республикаларның Эвилелинге кирер дугайында Декларациязын чаңгыс үн-биле хүлээп алган. «Бо өг-бүлөгө чурттаары болгаш ажилдаары — тыва улустуң ыдыктыг күзели. Совет Эвилелиниң оруундан өске орук ында чок» — деп Декларацияда бижиттинген.

Шупту шын.

Дыңналас, билбес боор бе, Кыргыз Чамзырың дөгөрезин дыңнап, билип чораан. Ол солун-сеткүүлге кедергей ынак кижиге турган.

ТАР-ның удуртулгазы ТАР Биче Хуралының VII Онза сессиязы кара чаңгыс шын орукту шилип алган деп чугаалап болбайн аан. Бир эвес тыва чоннуң улуг хуралын чыылдырган-даа болза, бүгүниитиниң бадылаашкынын чоруткан-даа болза, бүгү тыва чон удурланмас турган ийик.

Ындыг турбуже, бүдүн күрүнениң конституциязын хажытпас төлээде, ындыг бадылаашкынны албан эрттирер турган. ТАР-ның удуртулгазы бо чугула айтырыгы-ны херекке албаан.

ТАР Биче Хуралының VII Онза сессиязы ТАР-ның ССРЭ-ниң составына кирер дугайында Декларациязын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга чедирер талазы-биле ТАРН ТК-ның Чигинге секретары С.Тока, ТАР сайыттар Чөвүлелиниң даргазы С.-Д. Чымба, мурнакчы малчын О. Лопсаңчап олар кирген делегацияны бадылаан.

ТАР Биче Хуралының VII Онза сессиязы, шынап-ла, эргилделиг болган. Ол сессия чеже-даа төөгүлүг болза, ооң шиитпирин солуннарга парлаваан, чонга чедирбээн. Сөстүң дөрт утказы-биле чажыт сессия болган.

Чажыт.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи, ооң Президиуму ынчан хат-салгын аайы-биле чылбаңайнып турар ыш ышкаш, партияның үнүн хажык чок эдерген, чүгле оларның шиитпирин барымдаалаар, манаар, хол көдүрер органнар турган. Политбюро шиитпирлеп каан соонда, езу барымдаалап хуралдаар.

Калинин от мулдурлаар.

Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ниң составына кирип алыр дугайында тыва улустуң салым-чолунга ындыг улуг

Кызыл-Эник КУДАЖЫ, Тываның улустуң чогаалчызы

БИСТИҢ ҮЕНИҢ МААДЫРЫ

• Тоожу

эргилделиг айтырыг база-ла ынчаар, ол шыйы-биле чик, белен шиитпирлеттинген. Ындыг хевирлиг доктаалды РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму база ат салып хүлээп алган. 1944 чылдың октябрь 11 — төөгүлүг хүн. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму Тыва Арат Республиканы Совет Эвилелиниң хөй националдыг улустарының акы-дуңмалышкы, найыралдыг, бузулбас, чаңгыс аай, күштүг, быжыг, социалисттик коммунизмни тургузуп турар Улуг Сталинче, Коммунисттик партияга баштаткан (бо чаагай сөстөрү моон ыңай-даа уламчылап болур) өг-бүлезинге автономнуг область эргелиг кылдыр хүлээп алган. Ол чугула документилер ССРЭ-ниң солуннарына үнмээн, радиога чарлаттынмаан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң М.И. Калинин ат салган ол төөгүлүг Чарлының бажында «Төп парлагга үндүрбес» деп үзе айтып каан болган. База-ла чажыт.

Бо төөгүлүг хуралга бижик бижип, чарлык үндүрүп, ат салып кагбаан-даа болза, баштыңчылар солчуушкуну база болган. «Тываның ажилчы арат чоннарының изиг чүрээ, хан-дамыры, салаа-сайгыды, ынак баштыңчызы» деп албан езугаар эвес эрге-дужаалдан С. Тока халашкан. Амыдырал чаа ырыны чогаадып алган:

Чыргалымның өөрүшкүмүнүн
Чырык хүнү — Сталинниң ачызында
Өөрүп ханмас, хостуг, шөлзөн,
Өндүр чаагай чурттап чор мен.

Тываның төлээлери улуг ССРЭ-ниң Кызыл найысылалы алдын Москвадан кызыгаар чок өөрүшкү-маңнайлыг чанып келгеннер. Ыржаанак дег чыырлып алган чыткан суртаал девиш-ле дээн — ам-на бүгү Тыва бут кырынга турган:

— Бөмбүрзектиң кырында дарлаткан улустарның изиг чүрээ, ынак баштыңчызы, төрөөн адазы, бистиң тиелгелеривистиң хей-аът кирикчизи болгаш организаакчызы улуг Сталинге четтирдивис.

— Делегейниң алды кезээниң бир кезээнде бүрүн тиелзэн социализмниң Төрөөн чурту, бүгү делегейниң пролетариадының болгаш Чөөн чүктүң дарлаткан улустарының ада-чурту — ССРЭ делгезини!

— Советтик Тыва делгезини!

Чер болганда хуралдар, чыыштар, митингилер. Улуг Сталинниң адынче муңмуң чагаалар, телеграммалар шуужуп-ла турган.

Чонга мурнунда дыңнатпаан, шынны чугаалаар херек, чажыт документилер

солуннарга ам-на үне халып келген: Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ниң составына кирип алырын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан дилзэн Декларацияны ТАР Биче Хуралының VII Онза сессиязы 1944 чылдың август 17-де хүлээп алган турбуже, ол чүгле ийи чартык ай хуусаа эрткенде, 1944 чылдың ноябрь 2-де, Тываның солуннарына көстүп келген. Ол-ла хүн ол-ла парлагга органнарына ССРЭ-ниң чарлаш РСФСР-ниң Дээди Советтериниң Президиумнарының чогуур Чарлыктары база үнгүлзэн.

Ынчан Совет Эвилелиниң өөр-өнер улустарының аразына тыва чоннуң өөрүшкүлүг чурттаар салым-чолу каш ай бурунгаар-ла шиитпирлеттине берген турган.

Озалдаан байырлап.

Бистиң үениң маадыры Чамзырыңның бо бүгү документилерни номчаан соонда, боо туткан боду дыңзыг, автомат туткан адыгжы боду дыңзыг апарган. Тыва чоннуң тайбың ажылын чогултун, а сен ону камгала, Кыргыз Шошкукович! 1944 чылдың январь 31-де бүгү күштер Ровнону хостаар дээш, ону долгандыр бүззэлеп келген. Бир-тээ ол түр када-даа бол Украинаның найысылалы болуп турган ужурундан ол чүгле экономиктиг эвес, стратегтиг ужуру-дузазы база улуг турган. Ол демир-оруктуң улуг белдири.

Мен Ровнога база чораан мен. Ол Украинаның хоорайларын бүрүткөп турар үеде, мугур чүс дугаарлыг болган. Ынчангаш Ровно деп адап каан.

Алдарлыг разведчик Николай Кузнецов Украинаның чагырыкчызы Эрих Кохту боолап каар дээш оралдажышкынны база кылган. Ол приемныйны эртип алгаш, кабинетке кирип келген. Пистоледи карманында.

Боолаар дээш ынаар холун суп бар чорда-ла, чанында дрессировкалап каан ыт чай алындырбас болган. Шак ынчаар Эрих Кох тынныг үнгөн.

— Дайын дайын-на ыйнаан, немецтерни сокпайн канчаар, ол бачым-чымыш аразында силерниң ынак ырыңар турган бе, Кыргыз Шошкукович? — деп, Чамзырыңдан айтырган мен.

Ол боданмайн-даа харыылады:

— Чок боор бе, амыдырал үзүлгөн эвес, «Землянка» деп ол атты артында орустап чугаалады.

Шынап-ла, ол ыры Ак далайдан Кара далайга чедир бүгү фронтуларга чаңгыланып турган. Ол ырының тывылган төөгүзү база солун. Бир катап композитор

Листов шүлүкчү Алексей Сурковтан сөс дилзэн кижиге-дир.

Чогаалчыда ындыг сөс чок болган, ынчалза-даа кадайыңга бижзэн чагаазында бо каш одуругну ушта бижип берген:

В землянке

Бьется в тесной печурке огонь,
На поленьях смола, как слеза.
И поет мне в землянке гармонь
Про улыбку твою и глаза.
Про тебя мне шептали кусты
В белоснежных полях под Москвой.
Я хочу, чтобы слышала ты,
Как тоскует мой голос живой.
Ты сейчас далеко-далеко,
Между нами снега и снега.
До тебя мне дойти нелегко,
А до смерти — четыре шага.
Пой, гармоника, вьюге назло,
Заплутавшее счастье зови.
Мне в холодной землянке тепло
От моей незасимой любви.

Бо одуругларны алдарлыг ыры апаар боор деп шүлүкчү-даа, композитор-даа бодаваан. Анаа-ла ырызыраан шериглерге берип кааннар.

Карах сүлде бо, мону эртенинде-ле бүгү онгуларга ырлажы берген.

Шынын сөглээр херек, чамдык критиктер: «... а до смерти — четыре шага» деп турар пессимистиг, ундаргай, кударгай ыры-дыр» дээш, удурланып эгелзэн. Ынчап турда, ырың боду Сталинге чеде берген чүве-дир. Баштыңчы ону номчуп көргөш: «Бо чаңгыс ыры бүдүн полк шеригден күштүг-дүр» дээш, хөй кезекке чара парлааш, бүгү фронтуларже тарадырын дужааган. Сталин чүве часпас-тыр ийин, чүге дээрге ол аныяанда шүлүк база бижип чораан болгай. Бо ыры шак мынчаар бүгү фронтуларга тарай берген.

Чер-бажында

Кызаа суугулуг чер-бажында
Кыпкан ыяштар чугу дамдылаан.
Каттыраңнаан караан, чаныңны
Гармонь-биле ырлап олур мен.
Москва чоогунуң ак харында
Борбак хаактар сени мактап тур.
Ырым-шоорум сени сактырым
Ылап дыңназын деп күзедим.
Аравысты ак хар дуглаан,
Аргыжары арай-ла ырак.
Турар дээрге, туруп чордунмас,
Турган черден өлүм дөрт базым.
Соңгаарлаткан аас-кежиимни
Солун, күштүг ырлап бер, гармонь.
Черле чедер ынакшылымдан
Чер-бажында безин чылыг-дыр.

Мен Алексей Сурков-биле хууда таныш чораан мен. Москвага бир хуралга чорааш, ооң «Чер-бажың» тыва дылга ырлап берген мен. Ол аажок амыраандыр ийин, ооң ыры ыракта Тывага безин чеде берген деп бо ыйнаан.

Орус дылда мээң ынак ырым амдыгаа чедир «Чер-бажында» хевээр, ону дайын үезинде шээжилеп алганымдан бээр ам алдан ажыг чылдар эрткен-дир, барык-ла кижиге бүдүн назыны. Бо ырыны ол шагдала С. Пюрбюнуң дуңмазы Михаил Сагды тыва дылче кончук эки очулдурун

(Уланчылыг).

Чарлал — Реклама

Байыр чедиришишкини

«Шын» солунну дамчыштыр буянныг, эриг баарлыг эмчилеримге:

Кезер эмчи — Зоя Назытыевна Сатка, терапевт эмчи — Вера Шошкунмаевна Монгушка, бичии уруглар эмчизи — Валентина Демир-ооловна Тюлюшке, кезер эмчи — Шораан Борисович Хертёкке Эмчилер хүнү таварыштыр изиг байыр чедиришаан, ажил-ижинге, амыдырал-чурт-талгазынга чүгүл экини, кадыкшылды күзедим!

Хүндүктел-биле Клавдия МОНГУШ.
Хорум-Даг.

12+ 000 "ЭМЧИ", ПИЦЛО-17-01-000535

ИНН 1701061772

ГЕНДИРЕКТОР: КУУЛАР ПИНА КААДЫР-ОПОВНА

Медицинский кабинет "ЭМЧИ"

- ✓ КВАЛИФИЦИРОВАННЫЕ ВРАЧИ
- ✓ КОСМЕТОЛОГИЯ
- ✓ ОБСЛЕДОВАНИЕ И ЛЕЧЕНИЕ ИППП
- ✓ ПРОЦЕДУРНЫЙ КАБИНЕТ
- ✓ БИОЭНЕРГОМАССАЖ

НАШИ ДОКТОРЫ:

САЯА ОРЛАН НАЗЫН-ОПОВНА (ВРАЧ ТРАВМАТОЛОГ-ОРТОПЕД ВЫСШЕЙ КАТЕГОРИИ)

КУУЛАР САЯНА НАЗЫН-ОПОВНА (ВРАЧ-НЕВРОЛОГ ВЫСШЕЙ КАТЕГОРИИ)

КУУЛАР ПИНА КААДЫР-ОПОВНА (ВРАЧ-ДЕРМАТОВЕНЕРОЛОГ, ВРАЧ-КОСМЕТОЛОГ)

Г.КЫЗЫЛ, ШЕТИНКИНА-КРАВЧЕНКО ДОМ 75, (БЫВШАЯ КВАРТИРА 43)

ТЕЛЕФОН:
8-913-343-5515
8-923-550-5555
0005035@YANDEX.RU

ИМЕЮТСЯ ПРОТИВОПОКАЗАНИЯ.
НЕОБХОДИМА КОНСУЛЬТАЦИЯ СПЕЦИАЛИСТА

САГЫШ ХӨННУМ ЧАЗЫП КЕЛИР

Аарый бергеш, бергедежир
Амыр эвес үелер кээр.
Шак ол өйде эмчи кижиги
Сагыш хөңнүм чазып келир.

Энерелдиг буян холдуг
Эргим ынак эмчилерим,
Чылыг сеткил сиңген болгаш
Чымыш иште соруу бедик.

Чечекмаа САДИ.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

Автономная некоммерческая
образовательная организация
профессионального образования
«Кызылский техникум экономики и
права потребительской кооперации»

Кызылский техникум экономики и права потребительской кооперации объявляет набор абитуриентов на 2021-2022 учебный год по следующим специальностям:

- Экономика и бухгалтерский учет
- Право и организация социального обеспечения
- Информационные системы и программирование
- Правоохранительная деятельность
- Банковское дело
- Туризм
- Поварское и кондитерское дело
- Право и судебное администрирование

Форма обучения: очная (на базе 9 и 11 классов) и заочная (на базе 11 класса)

г. Кызыл, ул. Щетинкина-Кравченко, 41

тел. (394-22) 2-25-28; 8-913-347-67-10 сайт техникума <http://tuvaktep.ru>

Выпускники техникума успешно и достойно трудятся в различных отраслях Республики Тыва! Мы рады Вам за выбор нашего учебного заведения, которое имеет опыт в подготовке специалистов различного направления!

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП ТУРАР.
МӨНГҮН ЮВЕЛИРЛИГ
КЫЛЫГЛАРЖЕ 35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ
8-923-338-9188, 8-902-996-2243

АДРЕЗИ: КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49,
2 ДУГААР КАЪТ.

ТЫВА МЕДИАГРУПП
ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ

ТЕЛЕВИЗОР
ЗА ПОДПИСКУ

ПОДПИШИСЬ НА ГАЗЕТЫ «ШЫН» ИЛИ «ТУВИНСКАЯ ПРАВДА»

Пришли копию квитанции в редакцию «ИД
«Тывамедиагрупп»

по адресу: г. Кызыл ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
тел. 8(39422)2-18-10 эл. почта: tuvamedia@bk.ru.

На 2-ое полугодие 2021г.
с 01.05.21г. по 20.06.21г.

Оформи онлайн
подписку на сайте
podpiska.pochta.ru
или в отделениях
почты АО
«Почты России».

Получить информацию, количество и порядок оплаты можно уточнить
в "ИД" "Тывамедиагрупп", по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская д.100
тел.: 8(39422)2-18-10

ГЛАВ РТ "ИД" "Тывамедиагрупп" ИНН 1701062430

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.Н. АРАКЧАА.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб.29,32

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35,
Чарлал килдизи — 2-01-35, 2-18-10
Менеджер: Е.Э. Иргит. каб. 309
Солун чыскаакчылары:
С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак — 2-17-94
Корректорлар: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаарал талазы-биле федералдыг
албаннның Тыва Республика тала-
зы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүт-
кээр. Херечилелдин дугаары — ПИ
№ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге
парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айыттыг
саннары болгаш өске-даа фактыла-
ры, дындагылары дээш авторлар
боттары харылаар.

Чагыдылга индекси: хуу кижилер-
ге — П6855, организацияларга —
П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кы-
рында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

2021 ЧЫЛДА "ШЫН" СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,

ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАГЫДАР БОЛЗА,

ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1212,24 рубль.
Тел.: 2-01-35

солуннун сайтызы:

//shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru;

shyntuva@yandex.ru

Тираж: 5196 кезек